

Jakou cestou po pozitivismu? Pragmatismus a vědecký realismus a jejich role ve výzkumu mezinárodních vztahů

MICHAL KOŘAN

Which way after positivism? Pragmatism and scientific realism and their role in IR research

Abstract: This essay addresses the issue of how to transcend the long-lasting stalemate between positivism and various forms of post-positivism. The main assumption rests in the belief that one of the possible solutions to this stalemate can be offered by replacing the positivism versus post-positivism debate by a discussion between scientific realism and pragmatism. The article thus starts with a brief characterization of logical positivism, which is followed by a more thorough deliberation on the issue of pragmatism and scientific realism. The text raises questions of the mutual incompatibilities of both positions, as well as their respective influence on the discipline of International Relations. It is also argued that by adopting one or another of these philosophies of science, we can bring about specific consequences for actual research practises.

Key words: positivism, pragmatism, scientific realism, philosophy of science, epistemology, ontology, social science, IR.

Cílem této stati je nalézt cestu z takového stavu filozofie vědy v oblasti mezinárodních vztahů, který byl po dlouhou dobu charakteristický patovou situací mezi pozitivismem a postpozitivismem. Stať vychází z přesvědčení, že jedno z možných řešení nabízí diskuze mezi realismem a pragmatismem. Článek proto nejprve stručně charakterizuje logický pozitivismus a posléze představí pragmatismus a vědecký realismus. Všimá si rovněž jejich vzájemných rozdílů, včetně jejich vlivu na disciplínu mezinárodních vztahů (MV). Za hlavní rozdíl mezi nimi je považován přístup k transcendentalismu, který pragmatismus odmítá, realismus jej naopak považuje za hlavní cíl vědeckého snažení, a pochopitelně odlišná odpověď na možnost dosažení „skutečného“ poznání okolní reality. Tento cíl pragmatismus považuje za zbytečný, realismus naopak za jediné smysluplné naplnění poslání vědy. Text rovněž upozorňuje na skutečnost, že z přijetí té či oné filozofie vědy vyplývají zcela konkrétní důsledky pro výzkumnou praxi, a to jak v metodologii, tak i v roli, kterou přiřkneme teoriím. Z povahy pragmatismu vyplývá, že se neobává zjednodušujících, parsimonních teorií, jejichž užitečnost spočívá v účelném uspořádání informací o okolní realitě. Neodmítá tedy ani kvantitativní metodologii. Pro realismus představují jedinou cestu hloubkové, kontextuální kvalitativní případové studie, jejichž síla spočívá v nalezení skutečně existujících příčinných mechanismů a v co možná nejvěrnějším popisu konkrétního studovaného jevu. Ze dvou probíraných alternativ se text kloní k obhajobě pragmatismu.

PROČ FILOZOFIE VĚDY PRO MEZINÁRODNÍ VZTAHY?

Začnu otázkou: Je nutné, aby se vědec, zabývající se, řekněme, procedurami rozhodování v Evropské unii (EU), zabýval také filozofií vědy? Odpověď nemůže být jednodušší – nikoli. Jedním dechem je ale nutné dodat, že ani ti autoři, kteří odmítají spekulovat o epistemologických či filozofickovědních otázkách, nemohou zapřít, že ve své každodenní výzkumné praxi, byť třeba implicitně, vycházejí z filozofickovědních a epistemologických standardů. Žádný výzkum není zcela nezakotven. Samotná skutečnost, že se o epistemologii nehovoří, zdaleka neznamena, že není přítomna v celém výzkumu, od samého počátku až do konce. Ve všech fázích vychází výzkum z určitých principů, které jsou z povahy věci založené na určitém filozofickovědním postoji. Přitom tyto postoje a principy nebyly dány shůry, naopak, byly vybojovány v nesčetných bitvách. Pozitivismus a postpozitivismus, ale i další filozofie vědy (každá svým způsobem) pracovaly na poskytnutí principů, které po desetiletí či staletí postupně vylučovaly z vědeckého poznávání mnoho jiných systémů víry či přesvědčení. Nejrůznější filozofie vědy se pokoušejí o artikulaci dobrých důvodů, proč při výzkumu postupovat určitou cestou a nikoli jinou, a proto je jen přirozené, že se ve svém úsilí střetávají.

Dokonce si troufnu tvrdit, že v praxi většiny velkých diskuzí o výzkumu mezinárodních vztahů ve 20. a počátkem 21. století tak či onak leželo hluboké přesvědčení o možnostech, omezeních a povaze vědy. Tím nejzajímavějším – a podle mého soudu i principiálním – bodem první diskuze mezi utopismem a realismem byl spor o vědecký racionalismus. Na straně utopismu stálo přesvědčení, že věda je schopna odhalit univerzální a racionální pravidla uspořádání mezinárodních vztahů, a pokud se těmto odhaleným zákonům politika přizpůsobí, radikálně vzroste naděje na mírové uspořádání. Realismu, založenému spíše na diplomatické praxi a na státnickému umu, tento univerzalismus a racionalismus byly zcela cizí. Ikonická postava realismu, Hans Morgenthau, svůj odpor vůči utopismu založil (mimo jiné) na následujícím názoru: přesvědčení, že společnost lze poznávat, ovládat a vylepšovat pomocí metod přírodních věd, je nebezpečný mýtus. Co více, je největší tragédií moderního věku. Neomezená víra ve vědu vede k nahrazení naděje, umírněné a pokorné, mechanickou jistotou. Protože víra ve vědu je nepatřičná, je tato jistota vždy, znovu a znovu, zklamána (Kořan, 2006). Obě argumentace mají společného jmenovatele – názor na schopnosti vědy a na roli poznání.

Druhá velká diskuze mezi tradicionalismem a scientismem, která se odehrávala v šedesátých a sedmdesátých letech minulého století, byla na filozofii vědy napojena ještě bezprostředněji. Ohlédneme-li se zpět, zdá se, že dnes klasické dílo *Theory of International Politics* neorealisty Kennetha Waltze (Waltz, 1979) by se nikdy nemohlo hřát tak dlouho na výsluní vědecké komunity, pokud by nebylo vystavěno na nesmírně důmyslné pozitivisticko-instrumentalistické filozofii vědy (viz níže). Pouze díky instrumentálnímu pojetí své teorie byl Waltz schopen strhnout na svou stranu spor s tradičním realismem a stejně tak pouze díky ní byl schopen po léta uchovávat její základní stavební prvky proti výpadům ze všech možných stran. Důsledně epistemologicky obhájená Waltzova teorie přitom ovlivnila paradigmatickou i interparadigmatickou diskuzi na dlouhá léta dopředu. Nepřekvapí proto, že až další posun ve filozofickovědním zázemí přinesl možnost takové kritiky mezinárodního neorealismu, na niž Waltz jednoduše nebyl schopen adekvátně reagovat – šlo o kritiku ze strany poststrukturalistických či postmoderních, popřípadě konstruktivistických proudů. I tato kritika je přitom založena na jasném filozofickovědním poselství, týkajícím se zejména možnosti objektivního poznání v sociálních vědách. I tato zásadní intervence do filozofickovědního zázemí teorií mezinárodních vztahů přinesla zcela nové pohledy na mezinárodní politiku jako takovou. Ať už hovoříme o teritorialitě politiky a o suverenitě státu, o změnách ve vnímání anarchie mezinárodního systému či o postavení žen, výzkumná agenda prošla významnou restrukturalizací.

Nemusíme přitom hovořit pouze o „velkých debatách“ či změnách – i subtilnější metodologické změny byly pevně navázány na vědomé filozofickovědní základy. Připomeňme

metodologickou „knihu knih“ v mezinárodních vztazích – *Designing Social Inquiry* od Garyho Kinga a jeho kolegů (*King – Keohane – Verba, 1994*) –, která nepřestává fascinovat svět výzkumu mezinárodních vztahů dodnes, ať už v kladném či záporném smyslu slova (*srovnej Lebow – Lichbach /eds./, 2007; Gschwend – Schimmelfennig /eds./, 2007*). Celá její metodologie je založena na pozitivistickém, nerealistickém pojetí příčinnosti. Nemyslím si, že každý, kdo postupuje podle metodologických návodů Garyho Kinga, přemýšlí o soupeřících pojetích příčinnosti. V každém případě je to však právě toto pozitivistické pojetí, které od základu ovlivňuje samotnou výzkumnou praxi. I další metodologická proměna výzkumu mezinárodních vztahů je bezpečně zakotvena v jasném filozofickovědním podrostu. Zastánci jednopřípadových kvalitativních studií čelili po dlouhá desetiletí arrogantní dominanci pozitivistických kvantitativních vědců. Až sofistickovaná a přesvědčivá argumentace vědeckých realistů (*George – Bennett, 2004*) dokázala, že „z jednoho případu lze zobecňovat“, a tudíž postavila příčinné, kontextuální případové studie metodologicky naroveň kvantitativním přístupům. Důsledky tohoto kroku začínají být stále více patrné v celé výzkumné komunitě mezinárodních vztahů, a tím i ve výsledných plodech bádání (*například Checkel /ed./, 2007*). Domnívám se proto, že zcela jednoznačně stojí za to neutíkat před – byť poněkud efemérní – filozofií vědy. Ať už si to uvědomujeme či nikoli, je všude kolem nás.

DOMINANCE JAKÉHO POZITIVISMU?

Od druhé poloviny devadesátých let minulého století dominoval diskuzím v oblasti filozofie vědy v disciplíně mezinárodních vztahů střet mezi pozitivismem a různými formami protipozitivismu, které jsou (z nedostatku lepšího způsobu pojmenování) zjednodušeně označovány zastřešujícím termínem postpozitivismus.¹ Zhruba v posledním desetiletí se zdá, že se energie celého pnutí (tzv. velké debaty /viz *Lapid, 1989/*) vyčerpala a pozitivismus se s postpozitivismem učí existovat vedle sebe bez většího potýkání. Konference, akademické časopisy i další prostředky vědecké komunikace vycházejí vstříc stále silícímu názoru, že mezi oběma tábory jednoduše neexistuje prostor pro dialog, a tudíž ani pro vítální střety. Na jedné straně pozitivističtí neoliberálové tíhnou k časopisu *International Organizations*, realisté k *International Security* a kvantitativní badatelé všeho ražení k *International Studies Quarterly*, na druhé straně postpozitivističtí konstruktivisté a kritičtí teoretici tíhnou například k *Millennium* (viz *Lebow, 2007 a, s. 19*).

V pomalu usedajícím prachu, zvířeném nesčetnými střety zmíněné diskuze, je nicméně možné spatřit dosud málo zřetelné obrysy nových bojovníků za adekvátní povahu vědeckého počínání.² Jsou jimi *vědecký/kritický³ realismus* a současná reinkarnace *pragmatismu (instrumentalismu)*.⁴ Obě tyto filozofie vědy se konstitují jak v opozici vůči pozitivismu, tak i v opozici k jeho radikálnímu odmítání, a to z důvodů, které budou naznačeny níže. Protože pozitivismus, ať již si to připustíme či nikoli, je výchozím bodem pro minulé i současné filozofickovědní diskuze, je nezbytné začít alespoň stručným pojednáním o jeho epistemologických základech. Charakteristika pozitivismu, která bude rozvinuta na následujících řádcích, odpovídá patrně nejucelenější a nejpřísnější variantě pozitivismu, tedy logickému pozitivismu. Je to právě tato varianta pozitivismu, která nejvíce zasáhla současnou filozofii (sociálních) věd.

Epistemologickou podstatu pozitivismu tvoří empiricismus, logika, matematika a naturalismus. Klíčovým bodem pozitivismu je jeho *epistemologický nárok na empirický základ vědeckého poznání*. Pod tímto vcelku jednoduchým výrokem se skrývá zcela zásadní epistemologické poselství pozitivismu o tom, *co* je možné zkoumat, *jakým* způsobem je to možné zkoumat a *jaké odpovědi* může daný výzkum přinést. Striktní pozitivistický empiricismus je bytostně protirealistická doktrína. Nemá podle něj smysl spekulovat o poznávání „pravé reality“ či o „esenci reality“, neboť si podobnými výroky stejně nikdy nebudeme zcela jisti. Rozumnější bude utvářet kritéria pro poznání a poznávání, neboť (přínejmenším) vytváření podobných kritérií je v lidské moci. Tento antirealismus posouvá

pozitivismus až do oblasti určité formy *fenomenalismu* (Giedymin, 1975; Wight, 2006 a, s. 21). Nejsme schopni dostat se k hlubšímu smyslu věcí než k tomu, který je nám zjeven prostřednictvím smyslového zakoušení. Proto může být objektem vědeckého poznání podle pozitivismu pouze zakusitelné „vzezření věcí“, nikoli jejich podstata (esence) či „realita“ jako taková. Tím pozitivismus vylučuje z vědy veškeré výroky entity či objekty, které nejsou či nemohou být zachytitelné smyslovou zkušeností (například nejsou pozorovatelné). Důslednou aplikací takto fenomenologicky pojatého empiricismu by se pozitivisté ovšem vlastně připravili o možnost teoretizování, neboť – přísně vzato – teoretické entity velmi často *nejsou pozorovatelné*. Pozitivismus tím naráží na tzv. problém kreativity vědeckých vysvětlení – samotná suma empirických dat totiž ještě nepřináší vědecké vysvětlení. Pouhý popis fenoménu (například výrok, že demokratické státy spolu neválčí) není jeho vysvětlením, nýbrž pouhým záznamem zkušenostních dat. K vědeckému vysvětlení je zapotřebí tato data nějakým způsobem pospojovat v teoretickém rámci. Vědecké vysvětlení tedy vlastně interpretuje suchá empirická data a zasazuje je do teoretického rámce. Zde ovšem musí i pozitivismus opustit půdu čistého empiricismu.

Prvním způsobem, jak se vyrovnat s problematikou kreativity vědeckých vysvětlení, byl logicko-pozitivistický příklon k logice a k matematice jako k základním vodítkům při stavbě vědeckých vysvětlení. Pomocí logiky a matematiky doufali logičtí pozitivisté v teoretické uspořádání empirických dat v takové formě, která zabrání subjektivnímu ovlivnění ze strany samotného výzkumníka. Logika, matematika a empiricismus měly tedy zaručit kýženou nezávislost zkoumané materie na osobě výzkumníka, což je specifický požadavek pro objektivitu zkoumání, a to při zachování nezbytné kreativity při tvorbě vědeckých vysvětlení a teorie. Je přitom nezbytné zdůraznit, že vědecká teorie je sice axiomatickým systémem, neodhalujícím reálnou podstatu věci, ale pozitivisté vyžadovali, aby teorie byla empiricky interpretovatelná, tedy aby korespondovala s pozorovatelnými jevy. Teorie tak musí obsahovat vzájemný vztah mezi „reálnými“ objekty či procesy a abstraktními koncepty či teoriemi. Pouhý nárok logické konzistence axiomatických konceptů byl tedy pro logické pozitivisty nedostatečný. V ideálním případě se tak pozitivistická vědecká teorie skládá ze tří prvků – z empirických pojmů, z logických pojmů a z teoretických pojmů.

Druhým krokem, který pozitivisté činí v zájmu propojení antirealistického empiricismu s potřebou teoretické kreativity, je jejich *instrumentální pohled na povahu a funkci teorií*. Podle instrumentalismu neodkazují teoretické výroky na skutečné entity či objekty, ale naopak jsou chápány pouze „jako by existovaly“ a hovoří se o nich pouze kvůli tomu, aby nám pomohly vysvětlit empiricky zachytitelný jev. Pro instrumentalisty tak například ve skutečnosti neexistuje nic takového jako „demokratický mír“, jde pouze o teoretický koncept, který napomáhá vysvětlit již zmíněný výrok, že „demokratické státy spolu neválčí“.

Dalším důsledkem empiricismu pro pozitivismus je názor, že vědecké zákonitosti a teorie nejsou ničím jiným než opakovaně se vyskytující a empiricky zachycené jevy. Pozitivismus tím odkazuje k Humeově pojetí příčinnosti. Příčinnost je přinejmenším od dob Davida Humea (*například Hume, 2000; blíže k humeovskému pojetí příčinnosti v MV viz Kurki, 2008*) jedním z nejspornějších filozoficko-vědních témat. Protože příčinnost nelze pozorovat, na empiricismu založený pozitivismus s ní má obrovské problémy. Řekneme-li, že dva jevy jsou příčinně spjaty, neznamená to podle empiriků nic víc, než že dokládají určité pravidelnosti v posloupnosti, které byly opakovaně pozorovány v minulosti. Ani nekonečně mnoho pozorování nemůže doložit skutečný příčinný vztah. Pokud příčinný vztah existuje, leží v každém případě mimo naše empirické kognitivní schopnosti, a je tudíž neprokazatelný. Pozitivistům jde tedy pouze o *pozorovatelné příčinné efekty*, nikoli o *příčinné mechanismy*. Zatímco příčinné efekty lze identifikovat a zjistit i bez znalosti příčinných mechanismů, příčinné mechanismy bez znalosti příčinných efektů identifikovat nelze (King – Keohane – Verba, 1994, s. 86; Kořan, 2008 b, s. 36). V tomto názoru se skrývá ryzi

vyjádření empiricismu: příčinnost má podobu „korelace“ či příčinných zákonitostí, přičemž o obojím je možné hovořit pouze po nalezení dostatečných empirických důkazů o pozorovaných pravidelnostech. Namísto hledání „skutečné“ a často skryté příčinnosti se pozitivismus spokojí s poukazem na pozorovatelné pravidelnosti. Jak ukázu později, právě empirické pojetí příčinnosti je tím, co snad nejvíce dráždilo vědecké realisty a co je vedlo k nejszíravější kritice pozitivismu. Kromě empiricismu a instrumentalismu je neméně důležitou epistemologicko-metodologickou stránkou pozitivismu jeho *naturalismus*. Podle naturalismu je možné a žádoucí rozšířit vědecké metody přírodních věd do věd sociálních.

Pozitivisté se pevně drželi svého názoru, díky tomuto epistemologickému založení je pozitivismus schopen oddělit faktické výroky poznání od subjektivních a hodnotově ovlivněných názorů. Z toho vyplývá *normativní podstata pozitivismu*, tedy přesvědčení, že věda poskytuje nejvyšší, či dokonce jedinou formu skutečného poznání. V pozitivismu zde zaznívá i klasické téma *filozofického naturalismu*, tedy přesvědčení, že morální otázky mohou být dedukovány z faktických výroků. Jakmile budou sociální vědy schopny produkovat spolehlivé vědecké poznání o sociálním světě, bude možné rovněž identifikovat problémy a konflikty a na základě expertního vědění navrhovat řešení. Tento silně normativní aspekt pozitivismu by neměl být opomíjen, neboť historicky pozitivismus rozhodně nevznikl z nějaké imanentní touhy po objektivním poznání. Otec pozitivismu August Comte jej prosazoval s jednoznačným záměrem poskytnout vědeckým způsobem morálku a zákony chátrající ponapoleonské francouzské společnosti. Durkheimova sociologie měla být schopna hájit společnost proti extrémům, poskytnout jí pevné základy a zároveň bořit předsudky. Stejně tak logičtí pozitivisté prvních desetiletí 20. století byli oddáni původnímu normativnímu poslání pozitivismu 19. století, zůstali neochvějně zaujatí možností využívání vědeckého pokroku ve prospěch sociálního pokroku (Kořan, 2006, s. 10–14).

Pokud se týká mezinárodních vztahů, stalo se jakýmsi klišé hovořit o „dominanci“ pozitivismu, ovšem ve skutečnosti je možné pochybovat o tom, *zda*, popřípadě *kdy*, *na jak dlouho* a zejména *v jaké formě* pozitivismus skutečně dominoval studiu mezinárodních vztahů (Nicholson, 2002, s. 129). Navzdory neoddiskutovatelnému obrovskému vlivu pozitivismu nebyly jeho epistemologické základy většinou brány v úvahu v jejich celistvosti. Pozitivismus byl v mnoha případech přijat v jakési vulgární podobě implicitního předpokladu „*schopnosti vědy vysvětlovat pozorovatelné fenomény, a to za podmínek relativní objektivity, zaručené vědeckými procedurami a logikou vědeckého bádání*“ (srovnej Nicholson, 2002). V této podobě se pozitivismus vyznačoval zejména nepřiliš sofistikovaným příklonem k empiricismu, k metodám přírodních věd a snahou vymýtit subjektivní a hodnotové soudy ze zkoumání mezinárodních vztahů. Prvního skutečně důsledného a vlivného vyjádření pozitivismu se mezinárodní vztahy dočkaly vlastně až v době, kdy byl v jiných disciplínách (zejména ve filozofii vědy obecně) v podstatě přežitý, a to ve výše citované knize *Designing Social Inquiry* Garyho Kinga a jeho kolegů (King – Keohane – Verba, 1994). Tato publikace, vědomě vystavěná na pevných logicko-pozitivistických základech (Lebow, 2007 b, s. 5), se stala metodologickým návodem pro celou generaci vědců v mezinárodních vztazích a v politologii. Publikována ovšem byla až v roce 1994. To však nic nemění na skutečnosti, že přinejmenším ve své z vulgarizované podobě promlouval pozitivismus do mezinárodních vztahů nejméně již od konce padesátých let.

PROČ NEODMÍTAT S POZITIVISMEM VĚDU O MEZINÁRODNÍCH VZTAZÍCH

Patrně není nutné zdůrazňovat, že pozitivismus v současnosti není právě módním směrem (ačkoli ve filozofii vědy zažívá v posledních letech jistou renezanci a rehabilitaci). I proto se dnes příliš nehovoří o přínosech pozitivismu pro filozofii vědy a pro výzkum jako takový. Stojí za připomenutí, že pozitivismus se stejně jako současné filozofickovědní směry především pokoušel čelit některým velmi obtížně řešitelným, či zcela neřešitelným problémům. I díky tomu přinejmenším pro určité období pomohl vědě posunout se dále.

V zájmu o vyobcování metafyziky z vědy, která byla podle názoru pozitivistů příliš subjektivní a nesmyslná, uchýlili se pozitivisté k empirickému, antirealistickému, antiesencialistickému a instrumentálnímu pojetí vědy a vědeckých teorií. Tento krok měl zejména znamenat vymícení lidského a sociálního faktoru z poznání. Protipozitivistické reakce z postmoderního či radikálně konstruktivistického tábora si všimají zejména toho, že pozitivisty nabízená řešení selhala: věda nemůže být objektivní, člověk a společnost nemohou ani pomocí vědy překročit svůj vlastní stín; empiricismus není schopen vymanit se z problému indukce. Neení-li věda schopna dostát svým nárokům ani při užití těch nejpřísnějších pravidel, nebylo by tedy lepší ve feyerabendovském smyslu dovolit vše? Co hůř, věda ve většině případů vědomě či nevědomě, ale rozhodně věrně slouží dominantnímu mocenskému diskurzu. Nebylo by tedy lepší na tento nebezpečně sebeklamný podnik nespolehat vůbec? Navíc, díky upjaté důvěře v metodologii vychází pozitivistický výzkum zejména z otázky, zda jsou k dispozici dostatečná data a zda jsou tato data „uchopitelná“ vybranou metodologií. Jinými slovy řečeno, pozitivistický výzkum je veden metodologickými a epistemologickými otázkami, nikoli skutečnými problémy (*viz například Shapiro, 2005*). Neení pochyb o tom, že logický pozitivismus ve svém zaujetí příliš slepě důvěřoval ve schopnost svých epistemologických základů a kladl na ně stěžejní požadavky a nároky.

Pohledme však na důsledky, které z těchto přehnaných a nenaplněných nároků vyvodily protipozitivistické proudy. V radikální formě šlo až o odmítnutí vědy, neboť ta je ve své domýšlivosti pouhým mocenským nástrojem vládnoucích. Nemůže-li být teorie „pravdivá“, zavrhněme teorie. Je-li všechno poznání sociálně determinováno, nemá smysl. Jsou-li metodologie příliš svazující, zapomeňme na ně. Nemůže-li nám dát epistemologie zcela bezpečný fundamentální základ poznání, nepotřebujeme epistemologii. Protipozitivističtí myslitelé jakoby si neuvědomili, že takto sami přistoupili na pozitivistickou hru. Vlastně tvrdí, že není-li věda schopna dostát pozitivistickým standardům, nemá v zásadě smysl. Radikální protipozitivistické pojetí vědy pak není ničím jiným než zrcadlově obráceným obrazem pozitivistické vědy.

I díky tomu bylo v disciplíně mezinárodních vztahů možné od konce osmdesátých let sledovat, jak mnoho intelektuálního úsilí bylo věnováno zbytnělé a nakonec neplodné diskuzi o (zejména) epistemologických otázkách. Na diskuzi samotné by samo o sobě nebylo nic zavrženíhodného. Horší byly však její důsledky, s nimiž se filozofie vědy v mezinárodních vztazích potýká dodnes. Hypertrofický boj mezi zastánci a odpůrci pozitivismu nemohl mít totiž žádný konec a v očích mnoha lidí až příliš vzdaloval studium mezinárodních vztahů od hlavního předmětu jejich studia. Důsledkem celé diskuze tedy je, že pro mnoho lidí znamená epistemologie či filozofie vědy v mezinárodních vztazích cosi jako zbytečný přepych, který nemá žádné opodstatnění a pouze odvádí badatele od problému současného světa. Pokud by filozoficko-vědní diskuze v mezinárodních vztazích pokračovaly ve sporu pozitivismus versus protipozitivismus, pak by filozofie vědy v této disciplíně pravděpodobně skutečně narazila na své dno. Rozdíly mezi oběma pozicemi jsou skutečně natolik výrazné, že diskuze postupně ztratila většinu ze svého konstruktivního náboje. Je to však důvod k odmítnutí filozofie vědy jako takové, jak se často děje?

Domnívám se, že nikoli. Neslučitelnost pozitivismu a protipozitivistů všeho ražení nevyprovokovala jen mávnutí rukou nad filozofií vědy. Hlasy, že dichotomií „pozitivistická věda“ versus „protipozitivistická nevěda“ se potenciál filozofie vědy v mezinárodních vztazích zdaleka nevyčerpává, zaznívaly již nejpozději od počátku devadesátých let minulého století. Společný zájem takto smýšlejících badatelů spočíval v hledání nových řešení či odpovědí na problémy, jimž se pokoušel čelit logický pozitivismus. Sdílejí totiž přesvědčení, že i po zavržení pozitivistické cesty není nutné zanevřít na vědu jako takovou. Jednotlivá pojetí se pochopitelně liší v epistemologických, ontologických, metodologických i normativních předpokladech. Neshodnou se v odpovědích na otázky typu – v čem spočívá smysl vědy, co je úlohou vědeckých teorií a jaký je jejich vztah k okolnímu světu,

jaké jsou normativní závazky a zodpovědnost vědy, zda či jak dalece se má věda snažit o vymanění se ze sociálního kontextu. Trvají ale tvrdošijně na tom, že má význam se o těchto věcech bavit.

Autorů, kteří přemýšlejí tímto způsobem, je celá řada. Například Colin Wight odmítá zjednodušující rozdělení „věda/nevěda“ (viz Wight, 2005) a pokouší se etablovat vědecko-realistickejší způsob přemýšlení o mezinárodních vztazích (Wight, 2006 a). Obdobně argumentovala Helena Rytövuori-Apunenová či Friedrich Kratochwil, kteří vyzývají k odmítnutí „postpozitivistické“ diskuze a rozebírají místo pragmatismu v MV (Rytövuori-Apunen, 2005; Kratochwil, 2007 a; Kratochwil, 2007 b; viz též Kratochwil, 2006). Někteří z dalších alternativních přístupů k vědě o mezinárodních vztazích ukázal například Richard Ned Lebow a Mark Irving Lichbach v jimi editované knize *Theory and Evidence in Comparative Politics and International Relations* (Lebow – Lichbach /eds./, 2007). Lakatosovsky laděný přístup k vědě (a k teoriím) již delší dobu prosazují Colin a Miriam Elmanovi či Kenneth Waltz (Waltz, 1997; Elman – Elman /eds./, 2001).

To byl jen malý vzorek možných pokusů, jak posunout filozofickovědní diskuzi v disciplíně mezinárodních vztahů. Navzdory jejich značné pestrosti tento text vychází z přesvědčení, že zásadní linie, na níž se bude filozofickovědní diskuze v MV do budoucna konstituovat, povede mezi pragmatickým instrumentalismem a vědeckým realismem. Jak naznačuje ostrá výměna mezi Friedrichem Kratochwilem a Colinem Wightem (Kratochwil, 2007 a; Wight, 2007 a; Wight, 2007 b), ale i umírněnější příspěvky například Chrise Browna (Brown, 2007) či Freda Chernoffa (Chernoff, 2002; Chernoff, 2005; Chernoff, 2007), skýtá odlišnost těchto dvou přístupů nezměrný potenciál pro vzájemné střetávání, ale i smysluplný vývoj. Není to přitom pouze *odlišnost*, která přispívá ke vzájemné animozitě. Nakonec, postpozitivismus a pozitivismus jsou pravděpodobně *natolik* odlišné, že je pokračování ve výměně názorů v podstatě neplodné. Jsou to tedy i *podobnosti*, které svádějí realismus a pragmatismus proti sobě do jednoho kolbiště.

Začnu tím, že se oba potýkají se zásadní otázkou: Jak zachovat pluralitu poznání, o níž oba usilují, a nesklouznout přitom k relativismu, kterému se brání? Jak zachovat legitimitu poznání a nesklouznout přitom k autoritativní rigiditě? (Viz například Harré, 1998.) Oproti relativistickému postpozitivismu zastávají názor, že věda *má* smysl. Obě pozice rovněž obhajují progresivní povahu vědy. Naopak oproti pozitivismu se ani jeden z přístupů nechce omezovat *apriorním* názorem o správné metodologii či epistemologii. Více tedy ctí pluralitu (byť se vzájemně obviňují z opaku). Zároveň také na rozdíl od pozitivismu uznávají sociální charakter vědy a inherentně nejistou epistemologickou situaci, v níž se věda nachází. Uvědomují si, že si nikdy nemůžeme být jisti spolehlivostí výroků poznání.

Pragmatismus a realismus ovšem k těmto totožným pozicím dospívají ze zcela rozdílných důvodů, nebo z těchto pozic vyvozují důsledky, které si protirečí. Jak ukáží později, tyto důsledky mají své dopady jak v oblasti metodologie, tak i v jejich pojetí funkce, povahy a vlivu teorií a v neposlední řadě v jejich názoru na poslání vědy vůči společnosti. Tento rozměr je nesmírně důležitý, neboť „skutečný svět“ a „svět metateorií“ nejsou navzájem ani zdaleka tak vzdálené, jak by se mohlo na první pohled zdát (Kořan, 2006, s. 7–9). Cílem této stati je stát se příspěvkem do prozatím spíše nesmělé diskuze mezi vědeckým realismem a pragmatismem (a zároveň obhajobou smyslu diskuze samotné).

KAM PO POZITIVISMU? CESTA PRAGMATICKEJŠÍ⁵

Zcela základním stavebním prvkem pragmatismu je odmítnutí jakékoli formy dualismu. Jedním z esenciálních konceptů západního myšlení je víra v existenci jedné transcendentální Pravdy, objektivní a neměnné v prostoru a v čase. V Pravdě je obsaženo svědectví o principiálních hodnotách platných pro všechny, pro všechno a za všech okolností. Tyto hodnoty jsou v zásadě uskutečnitelné, ať už se to lidským bytostem podaří či nikoli, a to na tomto či jakémkoli jiném světě (Berlin, 2001, s. 121). Neúspěch při uskutečňování

tohoto cíle a následné frustrace jsou pak připisovány tomu, že *tento* svět, smyslově zachytitelný a konečný, není tím *pravým* světem (Dewey, 1998, s. 106). Proto musí být „fundamentální pravda“ odlišná od běžného poznání a pozorování okolního světa. Je zapotřebí ji cíleně odhalovat a za tímto účelem hledat správné cesty (Fuller, 2000, s. 38). S tímto dualismem se pojí neochvějné přesvědčení, že mezi objektem (realitou, pravdou) a subjektem (vědou, filozofií, lidskou myslí) poznání existuje *překážka*. Ať už jsou touto překážkou nedokonalé smyslové orgány, neuzpůsobené poznávat nezakoušené, sociální kontext, přinášející zhoubné předsudky, nebo jazyk, neschopný uchopit entity *mimo* jeho doménu, to vše je nutné překonat, chceme-li se dostat pravého poznání.

Pragmatismus spočívá právě na odmítnutí tohoto dualismu. Neuznává dichotomie jako subjekt – objekt; praxe – teorie; hodnoty – fakta (James, 1970). Pragmatismus je vlastně únikem od celého platonského dualismu⁶ a nabízí odlišný projekt, založený na lidské schopnosti důvěřovat a spolupracovat v zájmu vylepšení budoucnosti (Rorty, 1999, s. XIII–XVII). Pragmatickým zaklínadlem je *užitečnost* poznání a na něj navázaného jednání v zájmu „lepší budoucnosti“. Snad nejočekávanější otázkou v tomto ohledu je: Jaká kritéria pro užitečnost a lepší budoucnost jsou k dispozici? Odpověď pragmatiků zní – kritéria neznáma. Nemohou být známa; budoucnost by pouze měla přinést více toho, co považujeme za dobré, a méně toho, co považujeme za špatné. Pragmatici neočekávají od budoucnosti, že naplní nějaký plán, ani to, že se bude odvíjet podle imanentní teleologie. Chtějí být budoucností překvapeni, ale překvapení příjemně a na tomto příjemném překvapení také pracují (Rorty, 1999, s. 25–30). Pragmatický přístup je podobný desekularizaci osvícenství, ovšem bez božského významu, který nakonec *philosophes*⁷ přičknuli rozumu. Lidé jsou odkázáni sami na sebe, na to, co mají k dispozici, bez Boha a bez všemohoucího a všeprostupujícího rozumu.

POVAHA, DŮVOD A SMYSL POZNÁNÍ V PRAGMATISMU

Poznání hraje v pragmatickém projektu nezastupitelnou roli: slouží k tomu, abychom účelněji používali to, čím jsme nadáni, přičemž účelným používáním jsme schopni své nadání i dále rozvíjet. Proto i poznávání v pragmatismu má jediný, a to praktický úkol – zlepšovat naše schopnosti čelit okolnímu světu (Cochran, 2002, s. 527). Člověk se cíleně rozhoduje mezi různými alternativami v těch okamžicích, kdy narazí na nejistotu, na neurčitost. Rozhoduje se tehdy, kdy musí přijít rozhodnutí, jaké by v jiném případě nedělal. Podle Williamse Jamese či Johna Deweyho je poznávání záležitostí rozhodování a jako takové je následkem *pochyb*, ale také *napětí* mezi původní sumou zkušeností a názorů a zkušeností novou (James, 2003; Dewey, 1938, s. 7–13 a 105–107). Filozofii, založenou na odkazu velkých řeckých myslitelů, přivádí do situace, kdy se rozum ocitne tvář v tvář nepředvídatelné a nepochopitelné situaci, k jakémusi „šoku z úžasu“ nad vlastní nevědomostí. Tento šok ji vede k „*dychtění překonávat omezení, překlenout propast mezi tím, co ví a co může být věděno*“ (Morgenthau, 1972, s. 25, citováno dle Kořan, 2006, s. 16). Pro pragmatismus je tento transcendentalismus zbytečný. Jednání zahrnuje rozhodnutí o volbě a tato volba má pouze vést k lepším alternativám, nikoli k transcendentálnímu a konečnému poznání (Otis, 1940, s. 57). Kontemplace je vlastně symptomem nejistoty a neurčitosti (Bush, 1923, s. 705). Vše, oč jde ve vztahu mezi poznávajícím subjektem a poznávaným objektem, je onen vztah sám a jeho následky pro budoucí jednání.

Tento postřeh má dalekosáhlý význam pro diskuzi pragmatismu s realismem. Pragmatismus totiž neodmítá ani existenci reality, která je nezávislá na poznávajícím subjektu, je tedy ontologicky realistický. Stejně tak ani neodmítá tvrzení, že poznávací subjekt *je* s realitou v interakci a komunikuje s ní. Tato interakce je nicméně organická, nejde v ní o poznávání reality o sobě. Poznávající mysl je jakýmsi tykadlem, ohmatávajícím prostor okolo sebe a užívajícím, cokoli nalezne, ve svůj prospěch (Bush, 1923, s. 701). Poznávající mysl zachycuje to, co potřebuje pro svou orientaci. Z pouhé organické interakce se stane vědomé „bádání“, pokud jsou předpokládány následky rozhodnutí, pokud jsou okolní

podmínky prozkoumávány s odkazem k jejich potenciálu a pokud je další jednání vedeno záměrem selektivně materializovat určité části tohoto potenciálu (*Dewey, 1938, s. 107*).

Proto vstupuje do hry interpretace, která je vždy činěna na základě *vztahu* poznávajícího vůči poznávanému. Odtud plyne jeden z nezákladnějších termínů pragmatismu – *relační povaha poznání*. Podle tohoto konceptu není bádání zaznamenáváním samozřejmých syrových faktů, k nimž máme bezprostřední přístup. Data nejsou dávana realitou, ale jsou z ní intencionálně brána a ze své vlastní pozice interpretována. Poznání je výsledkem poznávání, ale je také jeho koncem (alespoň do té doby, než bude z praktických důvodů opět zpochybněno). Jakkoli to zní jako truismus, podle Deweyho se v této větě skrývá pro tradiční filozofii něco vysoce významného. *Poznání* je v dualistické filozofii oddělené od *poznávání* a praktických důvodů, které k němu vedly (*Dewey, 1938, s. 8*). *Poznání* v tomto smyslu je abstraktní, prázdnou kategorií, hodnotou pro sebe a o sobě. Pragmatismus oproti tomu důsledně pohlíží na poznání jako na konkrétní a specifický produkt procesu poznávání. Reflexe navíc pouze *nevyrůstá* z původní situace, ale neustále k ní odkazuje. Proces poznávání má proto mnoho co říci jak ke svému vlastnímu významu, tak i k významu poznání jako jeho produktu. Význam a důvod obou nelze od sebe oddělit. Proto je vědecké poznání neustále hotové a přitom nedokončené – jednání posune identifikaci problému a s tím i poznání. Tento dynamický vztah odsuzuje jakékoli univerzální poznání k bezvýznamnosti. *Poznání* se mění na *poznávání*.

Poznání je založeno na vztahu mezi poznávající myslí a prostředím, nikoli však na ontologickém vztahu mezi myslí a domnělou *esencí* objektu. Otázka *esence* objektu rovněž souvisí s otázkou *identifikace* objektu. Pragmatismus se pochopitelně staví proti možnosti, že by bylo možné z okolní reality vybrat objekt sám o sobě. „Vybrat“ jej lze pouze pomocí několika (byť třeba nekonečně mnoha /*Dewey, 1939, s. 861*/) relačních výroků. Tyto vztahy, jimiž je objekt definován, neříkají nic o objektu samém, ale o vztahu, který k němu má pozorovatel, popřípadě také o vztahu, které má objekt k dalším objektům. Ovšem i tyto relační vlastnosti jsou objektu přisuzovány z pozice pozorovatele. Epistemologicky neexistuje objekt bez významu (*Dewey, 1939, s. 858*). Znamená to tedy, že stromy, barvy, vzduch, války či mír neexistovaly před jejich poznáním lidmi? Odpověď pragmatiků zní: O tom se nebavíme. Nebavíme se o *existenci* věcí, ale o tom, co o nich víme a chceme vědět. O tom je věda. Nejde o samotnou existenci věcí, ale o to, jak je vybíráme, definujeme a poznáváme. Je pravdou, že věci zde existovaly předtím, než je lidé vybrali jako objekty poznání. Ale nás už *nemohou* zajímat jinak než jako objekty poznání a pro ně platí antiesencialistický přístup. Jakkoli nás může „nezávislá realita“ ovlivňovat, pro poznávací mysl neexistuje, dokud nenabude praktického významu, a *význam* je vědomím důsledků předtím, než se objeví (*Dewey, 1939, s. 859–860*).

EMPIRICISMUS A PRAGMATISMUS

Na jedné z konferenčních diskuzí, věnované pragmatismu v mezinárodních vztazích, zazněl dotaz, zda je pragmatismus empirický, či jaký k empiricismu zaujímá postoj. Je zajímavé, že snad v žádném z příspěvků k pragmatismu v MV se tato otázka skutečně neobjevila. Proto zde musí zaznít, že (především klasický) pragmatismus je empirický. Jeho empiricismus má však velmi osobitou povahu. Oproti tradičnímu empiricismu, který zakoušení považuje za jediný způsob legitimace ryzího poznání, pragmatismus zachází s empiricismem jako se způsobem, jímž se živoucí bytost stýká a potýká s fyzickým a sociálním prostředím. „Zkušenost“ zde není zaznamenáváním proběhlého, ale neustálé experimentování s přítomným s cílem změnit budoucí (*Dewey, 1998*). Pragmatický empiricismus ani vzdáleně nepřipomíná skepticismus Humeova ražení, naopak jde o doktrínu výsostně progresivní. Koneckonců, snad všichni filozofové vědy se shodnou na tom, že pouhé bezúčelné hromadění empirických pozorování neposune nic nikam. Dále oproti klasickým empirikům John Dewey pochopitelně nevěřil, že by empirické poznání dokonale zrcadlilo realitu (*Isacoff, 2002, s. 612*). Už tím, že je určitý případ izolován a zkou-

mán, je mu dán specifický význam. Vědecký koncept samotný konstituuje realitu vědeckého poznání tím, že identifikuje problémy, které vyžadují řešení. Právě pro tento konstitutivní význam nelze považovat zobecňující výroky poznání za pouhé intelektualisticko-logické výroky. Fakta nejsou jednoduše dána a nejsou ani konstruována (Bohman, 2002, s. 505). Poznání není konstruováno z nějakého „nekonečně tvárného, nehmotného materiálu v souladu s vrtochy jednotlivého myslitele“ (Webb, 2002, s. 994). Významy, které věda svým konceptům přikládá, jsou do ní vtělovány prostřednictvím intersubjektivně sdílených představ aktuálně přítomných v dané společnosti a jsou zároveň přístupné kritickému skrutinui ve výzkumné komunitě.

Věci jsou takové, jaké jsou zakoušeny. Každý může zakoušet danou věc mnoha způsoby a z mnoha perspektiv. Nelze považovat určitý empirický výrok za exkluzivně pravdivý či nepravdivý (Dewey, 1998, s. 116). Neexistuje možnost, že jednou dosáhneme všech perspektiv, pohledu odnikud a odevšud, protože perspektivy se mění v čase, a to *nikoli v závislosti na objektu samotném*, ale i (či dokonce zejména) v závislosti na našem vztahu vůči němu. Pragmatismus tak narušuje další dualistickou dichotomii – dichotomii mezi subjektivismem a objektivismem. Narušuje význam „objektivity“ sociálněvědního bádání, nepropadá přitom oné relativistické skepsi jako postmoderní vědy a zároveň se vyhýbá pozitivistické (ale i realistické) pasti hledání dehumanizovaného poznání o dehumanizované realitě.

POVAHA A ROLE „SOCIÁLNÁ“ V PRAGMATICKÉM POJETÍ VĚDY

Zkušenost a význam, jaký věcem a sociálním faktům propůjčujeme, jsou vzájemně provázány. Pouze skrze významy věcí a sociálních faktů jsme schopni zakoušet, neboť interpretujeme pouze takové objekty, které jsme schopni zařadit do vztahu k objektům již interpretovaným (Dewey, 1938, s. 108–109). Bez interpretace významu se ztrácí i zakoušení, a tím i poznávání. Vztah lidí ke světu je proto zprostředkován sdíleným kulturním kontextem (Philström, 1996, s. 33). Je to proto, že žádné vysvětlení nemůže vzniknout z nepochopitelných pojmů bez významu (Isacoff, 2002, s. 614). „Každá skutečnost ovlivňuje naši praxi... a tento vliv je pro nás významem této skutečnosti“ (James, 2003, s. 39). Žádná kontroverze nemůže vzniknout, pokud se netýká něčeho již částečně poznaného, již přijatého naší komunitou, něčeho, na co můžeme při diskusi odkazovat. „Nemůže existovat žádný fakt, který by neměl vliv na nějaký jiný fakt – žádná abstraktní pravda, která se neprojevuje v konkrétním faktu a následném chování vůči někomu, nějakým způsobem, někde a někdy“ (James, 2003, s. 39).

Podle Richarda Rortyho je pragmatismus nominalistický (Rorty, 1999).⁸ Zde se však přidržují spíše staršího pojetí Johna Deweyho, který je vůči ryzímu nominalismu obezřetný.⁹ Tradiční nominalismus totiž těžko „uchopuje“ relační povahu poznání – nazírá pojem či slovo jako výraz hotového, exkluzivně individuálního stavu mysli. Toto pojetí nominalismu je pro pragmatismus příliš partikularistické. Považuje slovo, zvuk či gesto za pouhou deklaraci mentální existence. Slovo či pojem se ale stávají tím, čím jsou, až jejich konkrétním užíváním, přičemž na toto užívání navazuje jednání, a to navíc pouze v rámci určité komunity (Dewey, 1939, s. 857–858). Zatímco tradiční nominalismus je tedy pouze individualistický a partikularistický, pro pragmatiky je význam rovněž záležitostí interakce, intersubjektivní a sociálního kontextu.

Zde se částečně přesouvám na pole pragmatického postoje k epistemologii. Jazyk podle pragmatiků nutí každého jedince pohlížet na okolní prostředí částečně z pohledu ostatních jedinců. Z pohledu, který není přísně osobní, ale společný všem dalším společníkům v dané komunitě (*stručný, ale výstižný a shrnující článek o této problematice viz Boghossian, 1989*). Jazyk, jakkoli symbolický a abstraktní, nemá vlastní esenci, je cele závislý na jednání. V tomto ohledu se pragmatismus vzdaluje od radikálnějších poststrukturalistů, neboť rozhodně netvrdí, že jazykem se (sociální) existence vyčerpává. Pouze v praktickém používání jazyk zůstává jazykem. Intelektuální význam slov se zdá pevně stanoven, jako

by slova a jiné symboly jazyka oplývaly jistou dávkou individuality a nezávislosti. Pro pragmatiky je však tato petrifikační představa o realitě významu umělá. Jedinou „realitou“ je praktické sociální užívání jazyka (Dewey, 1939, s. 839–840). „Ustálenost“ symbolů a významů slov je pouhým uznáním navyklého.

Pragmatismus z tohoto pojetí jazyka vyvozuje nechuť k epistemologii, neboť vše je vcelku jasné – máme jazyk, máme intersubjektívni význam a ty nám nedovolíš říci více, než je možné, a o nic méně „pravdivě“, než je akceptovatelné. Rorty tento postoj nazývá epistemologickým behaviorismem. Epistemologický behaviorismus vysvětluje epistemologickou racionalitu a autoritu tím, co nás nechá říci společností, nikoli naopak, jak tvrdí příznivci klasičtějšího pojetí epistemologie. To znamená, že je možné posuzovat platnost poznání „zevnitř“, a to bez hledání jeho základů mimo čas a prostor, a přitom zůstane stejně „vznešené a významné“. Tvrdí, že pokud porozumíme „jazykovým pravidlům“, v nichž se pohybujeme, porozumíme všem pohybům, které jsou v rámci těchto pravidel k dispozici (Rorty, 1979, s. 174; viz rovněž Kratochwil, 2007 a; Kratochwil, 2007 b). Stejně jako již Dewey přikládal jazyku nejen praktický význam, ale i roli intersubjektívniho svorníku dané komunity, je rovněž pro Rortyho jazyk přirozeným a praktickým módem chování a komunikace, který ovšem udržuje výroky poznání v přijatelných mezích (viz Rorty, 1999). Jak se však jinde pokouším ukázat (Kořan, 2008 b), i pragmatismus by měl (a může) dovolit vstřícnější vztah k epistemologii než pouhé spoléhání na jazyk jako na intersubjektívni pojitko.

PRAGMATICKÁ VĚDA JAKO SOCIÁLNÍ AKTIVITA

Celou předchozí argumentaci lze nyní posunout do roviny vědeckého bádání. Stejně jako podle pragmatiků platí, že poznáváme proto, že událost či jev je „hoden“ poznání kvůli našemu praktickému zájmu, i vědecké poznání se odvíjí od toho, zda je konkrétní událost či jev hoden poznávání a vědeckého zájmu (Puchala, 1995, s. 15). Tím je totiž uznán praktický význam dané události. Pragmatismus chápe vědecké bádání jako umělé stanovování řádu a určování významů v nedozírných a nekonečně mnohých procesech v zájmu lépe čelit současnosti. K tomu je dobré připomenout, že v tomto ohledu pro pragmatismus neexistuje žádný rozdíl mezi sociálními a přírodními vědami – jak sociální události, jevy, entity a procesy, tak i přírodní fenomény nemají žádný začátek či konec, který bychom mohli určit, nemají žádnou esenciální charakteristiku, kterou bychom jim mohli přisoudit. Tato stať se však zajímá spíše o specificky sociální a historické bádání. Jakkoli si pragmatismus uvědomoval rozdíly mezi sociálními a přírodními vědami, tyto rozdíly kladl spíše do roviny úvah o etice a o morálním pokroku. Filozofickovědní principy sociálněvědního bádání jako takového lze bez obtíží aplikovat jak na vědy přírodní, tak i na vědy sociální. I v sociálních vědách tedy platí, že vědecké teorie nejsou ničím jiným než zanášením řádu do sociální a historické zkušenosti, která je jinak nedeterminována. Sociálněvědní bádání transformuje „události“ v objekty bádání s jejich praktickým významem. „Datum, moment či bod v čase nemají žádný význam kromě způsobu, jakým je vymezíme“ (John Dewey: *Logic, citováno dle Isacoff, 2002, s. 614*). Sociálněvědní bádání transformuje „události“ v objekty bádání s jejich praktickým významem.

„S tím, jak se pozmění současná kultura, promění se i dominantní koncepce. Nezbytně se objeví nové úhly pohledu pro nahlížení, hodnocení a řazení dat. Historie je pak přepsána. Materiál, který byl původně opomenut, je nyní pojímán jako data, protože nové koncepce nabízejí nové problémy při řešení, vyžadující nový faktuelní materiál pro výroky poznání a pro jejich testování... Veškerá historická konstrukce je selektivní, neboť minulost nemůže být reprodukována v její celistvosti či znovu prožita... vše při psaní historie záleží na principu, který je užíván pro řízení způsobu výběru dat. Tento princip rozhoduje o tom, jaký význam bude připsán proběhlým událostem, co bude zahrnuto, co bude opomenuto; zároveň rozhoduje o tom, jak budou vybraná fakta upravena a uspořádána.“ (John Dewey: *Logic, citováno dle Isacoff, 2002, s. 616*.) Toto pojetí historického poznání,

kteře je přímo aplikovatelné na poznání sociální, je blízké metakonstruktivismu. Podle metakonstruktivismu jsou nejen data samotná, ale i vědecké principy a metody poznávání inherentně sociální a historické. Vědecké poznání, stejně jako pravidla vědecké práce nejsou „objevována“. Jsou vytvářena v průběhu věků a měněna spolu s proměnou okolního sociálního prostředí.

Praktický a sociální rozměr vědy je dále patrný z následujícího citátu: „*Politické a sociální změny v současnosti dávají »nový obrat sociálním problémům« a »vkládají význam toho, co se stalo, do nové perspektivy. Následně pak ukazují i současné otázky a problémy z toho úhlu pohledu, z jakého se přepisuje příběh minulosti«.* Reinterpretace minulého je důsledkem touhy zápolit s praktickými problémy současnosti“ (Isacoff, 2002, s. 616). Přepisování minulého má tedy zásadní dopad na existenci současného, je následkem potřeby vtisknout nějaký smysl současnosti a lidské časovosti obecně. S proměnou hodnocení významu minulých událostí se nám dostává nových nástrojů pro odhad potenciálu a významu současných podmínek, stejně jako našich budoucích možností (Dewey, 1938). Lze pokračovat ještě dále a tvrdit, že partikulární způsob porozumění proběhlým událostem do určité míry přispívá k budoucímu směřování našeho jednání. Tato „závislost na historické interpretaci“, která nepůsobí právě pluralitně a otevřeně, je vyvažována tím, že nové události a jednání s sebou opět přinášejí novou interpretaci, a tím i nové „stezky“ do budoucnosti.

Pragmatické pojetí sociálních (ale i přírodních) věd tedy v žádném případě nepřipomíná onen dehumanizovaný technokratický „problém řešící“ nástroj. Nemodeluje sociálního vědce jako technika-inženýra, který je s mistrovstvím a s naprostou přesností schopen nalézat optimální řešení každého problému. To by totiž předpokládalo, že obzor možných řešení je jasně daný, relevantní možnosti a nástroje jasně specifikovány a je užíváno i jasných kritérií racionality. Tak tomu ovšem není. Každé slovo je pro pragmatismus konstituováno jeho praktickým, relačním významem. Nadčasová racionalita zde nemá místo. Pouze věda, která je ochotna vzdát se své domnělé úlohy v hledání konečné reality či nadčasové racionality, může aspirovat na praktickou užitečnost.

Sociální a praktické vyznění pragmatické vědy lze dále vykreslit na způsobu, jakým Dewey popisoval vznik institucionalizované vědy. Dewey odlišoval vědu od *technologie*. Zatímco vědu považoval za „vědomé a specializované bádání“, technologie je ztělesněna v „operacích, činěných pro dosažení praktických cílů, za užití nástrojového aparátu, který byl pro dosažení těchto cílů vynalezen“ (Webb, 2002, s. 982). Chronologicky, což je podstatné, je technologie vědě předřazena: „... veškeré procedury a techniky bádání, které přinášejí stabilizovaná přesvědčení, a to jak v rovině obecného smyslu, tak i v rovině vědecké, jsou operacemi vykonávanými z existenčních zájmů. Kumulativní efekt těchto prakticky orientovaných operací poskytuje autoritu různým koncepcím, které jsou zaběhnuté v dané kultuře. Kompetentní věda je počata, pokud nástroje, užívané v praktickém bádání, jsou adaptovány a jejich účel nově spočívá v bádání samotném, za současného vývoje speciálního jazyka či symbolů“ (Webb, 2002, s. 982; blíže viz Dewey, 1939).

Jak patrně, Dewey kombinuje intrinsikní (tedy vědě vlastní a jí jedinečnou) funkci vědy s jejím instrumentalismem a se sociálním zakotvením. Protože věda vychází z *operací, jejichž cílem je dosáhnout praktických cílů*, a musí se přitom pohybovat v rámci koncepcí, *vlastních dané kultuře*, které koncepcím pak propůjčují další autoritu, je zachován její sociální a instrumentální charakter. Přesto však věda prostřednictvím vědomého úsilí vyvíjí vlastní speciální jazyk a symboly. Stává se specializovaným bádáním, které již může být považováno za relativně autonomní vůči svému prostředí. Termín relativně si zde zaslouží zvláštní důraz, neboť veškeré vědecké koncepce a symboly *a priori* odpovídají intersubjektivně sdílenému smyslu věcí. Vědecké poznání nemůže být tedy reflexí *objevovaného a nalézaného* kdesi mimo sociálně sdílený a konstruovaný obzor, a přesto může být produktem relativně autonomního společenského pole.

V Deweyho myšlení o vědě se tak nalézá inherentně praktický a sociální rozměr vědy, který se z ní nevytratí ani poté, kdy překročila původní praktický stín a vyvinula se ve

značně intrinsikní a autonomní oblast o sobě. To umožnilo Deweymu, který byl velmi oddán vědě a její roli, již sehrává pro společnost, aby nepropadal relativistické skepsi, když přišla řeč na vědecké teorie, vědecké koncepty a symboly. Věda produkuje sociálně konstruované poznání. Toto poznání je vytvářeno prostřednictvím veřejného zájmu pomocí sociálně sdílených symbolů a konceptů, a to za kritické komunikace uvnitř či mezi vědeckými komunitami. Ani ty nejabstraktnější a nejformálnější symboly nemohou uniknout ze sociálního a kulturního lože, v němž spočívají a z něhož pocházejí (*John Dewey: Logic, citováno dle Isacoff, 2002, s. 613*).

POVAHA A ROLE VĚDECKÝCH TEORIÍ PODLE PRAGMATISMU

Na praktický význam vědy a poznání lze u pragmatismu pohlížet ze dvou úhlů, ovšem oba tyto aspekty jsou pevně propojeny. První význam spočívá v *praktické využitelnosti*, o níž byla právě řeč. Druhý význam, který je bližší užšímu a formálnímu instrumentalismu, spočívá ve schopnosti vědy *uspořádat zakoušenou realitu* a dávat jí tím konkrétní smysl. Vysvětlení určitým způsobem identifikuje výseč reality proto, že právě tato výseč je hodna praktického zájmu. Vysvětlení konstituuje objekt jako objekt, neboť jednání si tento počin vyžádalo. William James, podobně jako Ernst Mach, považoval vědecké poznání a teorie za jazyk, pojmové zkratky, pomocí nichž zapisujeme naše záznamy o skutečnosti. Vědecká „pravdivost“ neznamená nic víc, než že nám věda pomáhá vytvořit uspokojivé vazby mezi ostatními částmi naší zkušenosti, shrnout je a orientovat se v nich pomocí pojmových zkratk, místo abychom následovali nekonečnou řadu konkrétních jevů, které pro nás nemají žádný význam. Věda šetří práci, dává jazyk, který umožňuje snadněji přecházet mezi jednotlivými zkušenostmi či zkušenostmi třídit (*James, 2003, s. 43*). Teorie pro nás spojují data, která sama o sobě nemají mezi sebou vztah kromě toho, který jim přisuzujeme *my* při praktickém používání.

INHERENTNÍ EPISTEMOLOGICKÁ NEJISTOTA A PRAGMATISMUS

V úvodu bylo naznačeno, že pragmatismus uznává inherentně nejistou epistemologickou situaci, v níž se věda nachází, nevidí však důvod pro snahu o její překonávání. V tomto oddíle se pokusím tuto myšlenku dále rozvést. Myšlení a poznávání jsou pouhou epizodou jednání. Jakmile je učiněno rozhodnutí, nejistota je nahrazována jistotou, jakkoli se nemusí zakládat na „pravdě“, nýbrž na pouhém dočasném „přesvědčení“ (*Dewey, 1938, s. 7*). Poznávání a z něj pramenící přesvědčení mají právě tuto a žádnou jinou funkci. Poskytují vodítko pro *aktuální* rozhodování. Nejistota ohledně toho samého rozhodnutí se může kdykoli znovu zjevit a postavit nás před volbu. Inherentní nejistota se tím posunuje do nižšího patra – nejde již o fundamentální epistemologickou nejistotu, jíž zatím neumíme čelit, ale o praktickou, každodenní pochybnost, již jsme schopni běžně překonávat. Pro transcendentalismus jakéhokoli druhu je toto pojetí naprosto nepředstavitelné. Vždyť úkolem jejich poznání je nahrazovat ignoranci a slepou víru. Čím jiným je přitom rozhodnutí o správnosti, na jehož základě je jednáno, pokud toto rozhodnutí není založeno na skutečném poznání, než přijetím slepé ignorance na úkor „skutečného poznání“? Pragmatismus odpovídá tím, že pokrok není založen na absolutním poznání, nýbrž na poznání aktuálním, které je jednou provždy otevřeno kritice. Kritické zhodnocení a pokrok plynou ze sledování důsledků rozhodnutí, které opět nemá příliš co do činění s pravým poznáním, nýbrž s interakcemi, plynoucími z jednání. „Důvěra“ v dané rozhodnutí a poznání nepramení z čiré emocionální uspokojenosti, ale z uspokojenosti praktické. I výzkum je vlastně nezbytný *právě proto*, že nové situace činí minulé poznání nedostatečným. Teoretická jistota pozitivistické vědy či zamýšlená ontologická jistota realistické vědy jsou transformovány v jistotu dočasnou, aktuální a praktickou.

První pohled na předchozí argumentaci napovídá, že pragmatismus je vlastně vysoce skeptická filozofie vědy. Opak je ovšem pravdou – pragmatismus je bytostně protiskeptický. Dewey usiloval o oddělení pochyb od subjektivního pocitu jistoty či nejistoty.

Jsme pochybovači, protože vnější situace je inherentně pochybná a nejistá (Dewey, 1938, s. 105–107). Osobní, mentální stavy pochyb, které nejsou evokovány vnější situací, jsou patologické. Podle Hilaryho Putnama „*pochyby potřebují ospravedlnění, stejně jako přesvědčení*“ (citováno dle Festenstein, 2002, s. 553). Každé poznání je tedy otevřené přezkoumání a je inherentně zranitelné, což ovšem neznamená, že vše, čemu věříme, budeme podrobovat neustálým pochybám a kritice. Namísto toho bude pochybám dán volný průchod pouze v tom případě, pokud pro to existuje praktický, specifický a ospravedlnitelný důvod. Tento důvod vychází pouze z jednání a ze setkávání s novými situacemi. Člověk nestojí o život v neustálých pochybách, pochyby nejsou vítaným hostem. Naopak jsou hostem, jehož je zapotřebí co nejrychleji vypoklonkovat. Lidé si přejí co nejvíce zkrátit cestu k rozhodnutí, k dočasné jistotě (Dewey, 1939, s. 838).

Inherentní skepticizmus je vlastní pouze těm, kteří věří v něco jiného, než co nám věda dává a co od ní máme chtít (Rorty, 1979, s. 181). Jen pokud chceme od vědy dostat nadčasové a univerzálně platné poznání, budeme se navěky topit v nejistotě. Dualisté tvrdí, že žádné současné myšlenky nemohou být „vyryty do bronzů“ proto, že se někdy v budoucnu budou tak jako tak muset sklonit před daleko zásadnější pravdou. Skepticizmus této filozofie pro aktuální život je bezbřehý (Rorty, 1991, s. 27). Naproti tomu pragmatismus tvrdí, že současné myšlenky nemohou být „vyryty do bronzů“ proto, že je zkratka možná nebudeme v budoucnosti potřebovat. Věda není racionální proto, že by měla určitý základ, ať už v nekonečných pochybách, v nenapadnutelné epistemologii či v postupném odkrývání reality, ale protože je to sebeupravující činnost, která může kdykoli zpochybnit jakýkoli výrok, má-li k tomu praktické důvody (Rorty, 1979, s. 180–181).

PRAGMATISMUS V MEZINÁRODNÍCH VZTAZÍCH

Mezinárodní vztahy s rostoucí intenzitou přejímají některé rysy pragmatismu. Jisté pragmatické postřehy se v MV prosazovaly implicitně i v minulosti už proto, že otázka vztahu „praxe“ a „teorie“ byla vždy v myšlení o mezinárodních vztazích přítomna (například Bull, 1969; Wight, 1966). K explicitnímu užití pragmatismu jako k filozofickovědnímu zázemí se paradoxně uchýlila jedna z ikonických postav scientismu v MV – Morton Kaplan. Přestože byl většinou charakterizován jako pozitivista, hlásil se právě k americké tradici pragmatismu a nechal se jí v řadě ohledů inspirovat (viz Kaplan, 1961; Kaplan, 1966; Kaplan, 1975). V novější historii lze za známku přijetí některých pragmatických myšlenek považovat paradigmatickou „nesouměřitelnost“ Thomase Kuhna (1996), která výrazně přispěla ke způsobu, jakým byla vedena diskuze mezi hlavním proudem mezinárodněvědních teorií a jeho alternativami (Kořan, 2005, s. 152).

Rovněž pohled na některá významná filozofickovědní a metateoretická díla z posledních dvou desetiletí, která velkou měrou ovlivnila sebepojetí disciplíny MV a byla přitom vytvořena odborníky z oboru, vypovídá o tom, že pragmatismus zůstával ve filozofickém povědomí, a to navzdory jeho marginálnímu vlivu. V dnes již klasickém díle Martina Hollise a Steva Smitha *Explaining and Understanding International Relations* (poprvé vyšla v roce 1990) se objevuje stručné pojednání o pragmatismu W. Quina, vložené do kapitoly o *vysvětlení*, přičemž pragmatismus zde slouží jako alternativa ke striktnímu empiricismu a racionalismu (Hollis – Smith, 2004, s. 55–57). Pragmatismus v jejich podání je doktrínou, podle níž neexistuje zkušenost bez interpretace. Obdobným způsobem na pragmatismus pohlíží rovněž Steve Smith (Smith, 2002, s. 23–24) ve svém příspěvku do další významné publikace, která se na teoretické i filozofickovědní rovině pokoušela v polovině devadesátých let minulého století vyrovnat s fenoménem postpozitivismu (Smith – Booth – Zalewski /eds./, 2002). I zde má pragmatismus úlohu jakési střední cesty mezi racionalismem a empiricismem, je asociován především s W. Jamesem, Ch. Peircem a J. Deweyem, R. Rortym a T. Kuhnem. Opět je zdůrazňován intimní vztah mezi teorií (jako preexistujícím konceptem) a zkušeností a vědeckou komunitou jako tvůrcem a nositelem poznání. V některých dalších dílech, přispívajících k vytváření obrázku o filozofickovědním záze-

mí disciplíny MV, pragmatismus naopak chybí. Například ve stati *The Philosophy of Social Science and IR*, kterou připravil Colin Wight (Wight, 2005) pro *Handbook of International Relations* (Carlsnaes – Risse – Simmons /eds./, 2005) je pouze připomínán vliv Thomase Kuhna, pragmatismus ovšem z tohoto obrázku vypadává.¹⁰ Za postpozitivistické vlivy v MV jsou považovány kritické teorie, feminismus, poststrukturalismus, sociální teorie (konstruktivismus) a vědecký realismus (Wight, 2005, s. 33–36). Steve Smith ve své slavné kapitole *Self Images of a Discipline* (Smith, 1995, s. 24–26) z knihy *International Relations Theory Today* (Booth – Smith /eds./, 1995) za postpozitivistické vlivy považuje rovněž pouze kritickou teorii, historickou sociologii, feminismus a postmodernismus.

Bez ohledu na to, zda pragmatismus skutečně přežíval ve filozofickovědním zázemí mezinárodních vztahů a skutečně ovlivňoval myšlení o mezinárodní politice, či byly odkazy k němu činěny spíše z úcty k tradici, v posledních několika málo letech zažívá pragmatismus renezanzi, která není srovnatelná s žádným obdobím vývoje MV. Navzdory obnovenému zájmu o pragmatismus vede hodnocení přínosu narůstajícího počtu rozmanitých příspěvků k pragmatismu v MV spíše k rozporuplným závěrům. Většina jeho zastánců se shodne na jeho pluralismu, na jeho roli v nahrazení pozitivistické či relativistické postpozitivistické filozofie vědy, na jeho historickém a praktickém zaměření. Nelze však hovořit byt' o pouhém náznaku soustavnějšího a ucelenějšího pragmatického přístupu ke studiu mezinárodních vztahů.

Někteří autoři (z nichž většina přichází s konstruktivistickým či kritickým teoreticko-filozofickým zázemím) trefně představují samotné základy pragmatismu (Puchala, 1995; Cochran, 2002; Isacoff, 2002; Rytövuori-Apunen, 2005). Jiní se pokoušejí o aplikaci pragmatismu na konkrétní teoretické problémy (Bohman, 2002; Festenstein, 2002; Haas – Haas, 2002; Neumann, 2002; Owen, 2002). Zde ovšem narážíme na úskalí, vyplývající z „neukotvenosti“ pragmatické filozofie v MV. U všech autorů panují rozdílné představy o tom, co je pragmatická filozofie a k jakým důsledkům má její užití vést. To samo o sobě by ještě nemuselo být problémem, neboť pluralita přístupů je emblematickým znakem pragmatismu. Problémem ovšem je, že domnělý pragmatismus se v rukou jednotlivých autorů často proměňuje ve zcela odlišné filozofické pozice.

Spíše než k pragmatismu má například přístup Jamese Bohmana (Bohman, 2002) paradoxně blíže ke kritickému realismu. Ve svém příspěvku se pokouší vyřešit problém „nerovné globalizace“, pragmatismu ovšem přisuzuje roli emancipační filozofie (!), přičemž epistemologicky vychází z „multiperspektivního“ pojetí, které vlastně říká, že zahrneme-li všechny nebo alespoň co nejvíce perspektiv do zkoumání, dostaneme se k lepšímu poznání a emancipační role vědy bude lépe garantována. Máloco ovšem může být pragmatismu cizejší než právě „multiperspektivní“ pojetí, které naopak odpovídá realismu (George – Bennett, 2004, s. 87), stejně jako emancipační role vědy (Bhaskar, 1986). Problematika emancipace sice občas pragmatismem probleskuje, ovšem nikoli v tom kritickém smyslu, v jakém ji představuje J. Bohman. Jak již bylo zmíněno, u pragmatismu jde spíše o praktické angažování teorií s realitou, nikoli o patologické pochybnosti a o kritiku. Na půdu, která nemá s pragmatismem mnoho společného, se pouští i Matthew Festenstein (Festenstein, 2002), který se zabývá otázkou hranic mezi státy a národy. Deklarovaný pragmatismus se mění v pouhý kabát, navlékaný na nepopiratelný poststrukturalistický či normativně-teoretický základ, kritizující existující rozdělení světa na jednotlivá geograficky definovatelná teritoria. Peter a Ernst Haasovi (Haas – Haas, 2002) se rovněž hlásí k pragmatismu, ve vlastní práci pak kombinují konstruktivistický a institucionalistický přístup k mezinárodním organizacím bez jakékoli pevnější vazby na pragmatickou filozofii. Problematiký je i postoj Davida Owena (Owen, 2002). Ten se sice velmi podrobně zabývá povahou pragmatismu a sdílí nadšení pro jeho „procesuální“ a praktické pojetí poznání, nelze se ovšem zbavit dojmu, že pragmatické premisy posléze reformuluje tak, že nakonec pragmatismus vyznívá pouze jako ontologicky konstruktivistický, navíc s důrazem na

filozoficky realistickou „multiperspektivní“ strategii. Naopak velmi zdařilé užití pragmatické filozofie představuje text Ivera B. Neumanna (*Neumann, 2002*), který užívá lingvistického přístupu ke sledování diplomatické praxe s cílem přispět k proměně jejího studia *právě* v kombinaci s proměnou diplomatické praxe.

Všechny zmíněné příspěvky přes své klady a zápory příliš nepřispívají k formulaci či vývoji pragmatického přemýšlení o filozofickém pragmatismu v mezinárodních vztazích. Nenabízejí ani prostor pro dialog, který by mohl napomoci k ucelenějšímu „uchopení“ celé otázky, ani si nevšimají některých otázek, jejichž postupné otevírání by mohlo pragmatismus v MV posunout na jinou úroveň. Autorem, který podle mého soudu usiluje o formulaci pragmatismu v MV v té podobě, v níž by další diskuze byla možná, je Friedrich Kratochwil. Ten navíc explicitně vstupuje do dialogu s vědeckým realismem. Ani jeho argumentace není prosta určitých rozpaky budících rozporů. Protože o nich pojednávám v jiné práci (*Kořan, 2008 a*), zde na tyto rozpory bude poukázáno spíše zkratkovitě. Kratochwil tradičně odmítá realistický nárok vědy na poznání esenciální povahy reality, stejně jako nadčasová epistemologická pravidla. Ovšem zároveň až donedávna pracoval s *apriorní* úvahou o povaze politiky, tedy o její ontologii, a z této politiky vyvozoval i názor na patřičnou epistemologii. Kvůli „povaze politiky“, která je „*inherentně praktická, neboť se zabývá rozhodnutími o činnosti patřičných věcí v ten pravý okamžik, a to z pohledu partikulárních historických podmínek*“, má být jediné správné politické bádání *historické* (Kratochwil, 2006, s. 6). Zde spatřuji jeden z významných rozdílů mezi pragmatismem a Kratochwilovým historickým přístupem. Zatímco u pragmatismu *poznání vychází z praktické nutnosti komunikovat s realitou* a na základě této komunikace si pak učiníme určitý, pro nás vhodný obrázek, Kratochwil začíná s již existujícím konceptem reality (politika je praktická) a z tohoto ontologického konceptu vyvozuje správný způsob bádání. Jako by celý tento přístup byl založen na jakémisi implicitním realismu, spočívajícím v tom, že od *apriorního* a bezprostředního poznání povahy reality vyvozujeme správný způsob jejího poznávání.

Tento dojem je dále umocněn tvrzením, že historické bádání má být komplexní a holistické, ovšem nikoli v pragmatickém smyslu – jak bylo naznačeno výše –, nýbrž v tom, že žádný z významných faktorů nemá být vynechán (Kratochwil, 2006, s. 7). Jinými slovy řečeno, Kratochwil se na tomto místě zdaleka nevymezuje vůči realismu, pouze proti parsimonii abstraktního teoretického uvažování, což je krok, který činí například vědečtí realisté Alexander George a Andrew Bennett (*George – Bennett, 2004*), k nimž se ostatně Kratochwil paradoxně hlásí (Kratochwil, 2006, s. 13). Přitom z instrumentálního a pragmatického pohledu nepředstavuje parsimonní teorie problém, pokud přispívá k účelnému uspořádání našich zkušeností. Tato argumentace by si však zasloužila důkladnější rozbor, než jaký se jí může dostat v tomto textu. Účelem jejího zařazení byla spíše snaha poukázat na to, že pragmatismu v mezinárodních vztazích ještě zbývá urazit značný kus cesty, než bude schopen nabídnout se jako vitální alternativa k ostatním již etablovaným filozofickým vědy. Jednou z nich je bezpochyby i vědecký realismus.

KAM PO POZITIVISMU? CESTA VĚDECKÉHO REALISMU

Vědecký realismus prošel ve 20. století procesem silné fragmentace. Z celostně pojaté filozofie, která vykreslovala vědu jako slibné počínání, zaměřené na hledání pravdivých reprezentací hlubokých struktur světa (*Fine, 1991, s. 83*), se postupně vydělovaly nejrůznější pozice (viz například *Niiniluoto, 2002; Sayer, 2000*). Způsobů, jak definovat vědecký realismus, je proto nesčetné množství a jednotliví autoři často dospívají k radikálně odlišným pojetím, používají odlišnou argumentaci a vycházejí z rozmanitých vědních a filozofických oborů. Pouhé stručné vymezení možných forem vědeckého realismu by nepřiměřeně zatížilo strukturu této stati a stejně jako v případě pragmatismu je proto nutné utéci se k jisté formě „esencializace“ realismu, tedy k zaměření se na jednu výraznou myšlenkovou linii.¹¹ Za onu výraznou linii byl vybrán kritický, transcendentální realismus

Royho Bhaskara. Důvody pro jeho zařazení jsou dva: Za prvé, Bhaskarův realismus je – jak se domnívám – nejsmysluplnější variantou realismu. K tomuto přesvědčení mě vede především jeho důsledné lpění na dualitě světa, bez níž je obhajoba realismu velmi obtížná (viz například Archer – Sharp – Stones – Woodiwiss, 1998, s. 12; Harvey, 2002, s. 163–172). Za druhé, kritický realismus svým explicitním zaměřením na „sociálně“ ve vědě patrně nejvíce zasáhl sociální vědy, včetně mezinárodních vztahů.

Od prvního vydání knihy R. Bhaskara *A Realist Theory of Science* (Bhaskar, 1975) v roce 1975 se vědecký realismus vyvinul v jeden z nejsilnějších směrů filozofie vědy. Roy Bhaskar nebyl prvním ani jediným filozofickým realistou, ale jeho transcendentální pojetí realismu bylo rozhodně na svou dobu nejradikálnější (Harré, 1976, s. 630; Outhwaite, 1976, s. 124; jemnější realistická pozice viz například Worrall, 1982; další diskuze viz Jennings, 1984; Jennings, 1989) a nejvíce ovlivnilo filozofii sociálních věd (viz například Niilniuto, 2002).

POVAHA, DŮVOD A SMYSL VĚDECKÉHO POZNÁNÍ PODLE VĚDECKÉHO REALISMU

Roy Bhaskar se v knize *A Realist Theory of Science* (Bhaskar, 1975) pokusil vyrovnat s „ústředním paradoxem vědy“, tedy s tím, že „lidé ve svém sociálním jednání produkují vědění, které je sociálním výtvorem, tak jako vše ostatní, které není o nic méně závislé na své produkci a lidech, kteří je tvoří, než jsou automobily, křesla či knihy, které má své... standardy a které se mění tak jako jakákoli jiná komodita“ (Bhaskar, 1975, s. 22). Zmíněný paradox spočívá v tom, že navzdory sociální zakotvenosti vědy, která může produkovat pouze sociálně závislé poznání, se věda obecně postupně přibližuje k poznání skryté a skutečné reality, která je nezávislá (Bhaskar, 1979, s. 15). Takto vytyčený cíl dobře vypovídá o zamýšleném poslání realismu. Pracujíc na základech své realistické teorie ve druhé polovině šedesátých a v sedmdesátých letech,¹² Bhaskar dost dobře nemohl ignorovat výsledky v oblasti sociologie a historie vědy a útoky konvencionalistů (Feyrabend, Kuhn) na pozitivistickou filozofii vědy. Nemohl proto ani opomenout relační povahu poznání (viz například Sayer, 2000, s. 5–6; Brown, 2007, s. 409–411). Uznal tedy, že jakékoli empirické poznání je determinováno sociálně a historicky, ovšem samotné objekty poznávání této historické a sociální determinanci unikají.

Cestu, která by se tomuto paradoxu vyhnula, Bhaskar našel v klasickém realistickém řešení – odmítnutím epistemologie jako hlavního základu pro vědu (například Bhaskar, 1979, s. 2–3). Pojal *realistickou teorii vědy* především jako odpor vůči empiricky založenému pozitivismu. Ovšem – vědom si zranitelnosti vůči obviněním z relativismu, která se nutně dostaví, je-li loď poznání vypuštěna z bezpečného epistemologického přístavu – zabezpečuje vědu jejím zakotvením v ontologické realitě. Jinými slovy řečeno, epistemologicky je věda sociálním produktem, a proto není možné na epistemologii spoléhat jako na základ transcendentální vědy; transcendentálnost existuje pouze v realitě samotné. Protože se věda k této realitě přibližuje navzdory sociálnímu charakteru její epistemologie, je zajištěn i její transcendentální charakter – nikoli ovšem kvůli epistemologii, ale díky ontologii okolního světa. Prvotní smysl realistické vědy spočívá v produkci poznání transcendentální reality. Pouze transcendentální sociální věda (kterou Bhaskar představil ve slavném konceptu kritického naturalismu /Bhaskar, 1979/) je podle Bhaskarova názoru schopna „odhalit reálné problémy, kterým společnost čelí“ (Bhaskar, 1979, s. 21). Sociální věda je schopna vytyčit strukturální podmínky pro různé formy vědomého lidského jednání, a tím i sociální transformace (Bhaskar, 1979, s. 45), ovšem jen za podmínek, že uzná skutečnost těchto podmínek (navzdory pozitivismu) a jejich poznatelnost (navzdory protipozitivismu), (Bhaskar, 1979, s. 60). Bhaskar vtiskl realistické vědě cíl *emancipovat* jednotlivce od *skutečně existující* tíživé sociální struktury (Bhaskar, 1986). Aby věda byla schopna toto poslání plnit, *musí* existovat kognitivní přístup k této skutečné struktuře. Jak ovšem takový kognitivní přístup zajistit?

EMPIRICISMUS A VĚDECKÝ REALISMUS: CHVÁLA PŘÍČINNOSTI

Celé kouzlo Bhaskarovy argumentace spočívá v odmítnutí empiricismu (a částečně i racionalismu). Protože jakákoli „lidská“ epistemologie není schopna transcendence, bylo nutné se epistemologie zbavit. Východiskem tohoto kroku je tvrzení, že reálné příčinné mechanismy a skryté struktury jsou nezávislé na doméně pozorovatelného. To, co pozorujeme (empiricismus), nás tudíž není schopné zpravit o skutečných příčinných mechanismech a o skrytých strukturách. Aby tuto nezávislost dokázal, Bhaskar rozlišuje dvě dimenze poznání – *tranzitivní* (přechodnou) a *intranitivní* (nepřechodnou). Poznání, které závisí na procedurách a na lidech, kteří je vytvářejí, je poznáním o *tranzitivních objektech*. Tranzitivní poznání vlastně odpovídá pragmatickému pojetí vědeckého poznání – závisí na sociálních potřebách, vychází ze sociálního zázemí vědy a je sociálně produkováno. Podle Bhaskara se tranzitivní poznání týká surového nezpracovaného materiálu okolní reality, ovšem vytvarovaného do vědeckého poznání historicky partikulární, sociálně determinovanou vědou. Poznání a zejména teorie o těchto objektech vycházejí jak z potřeb společnosti, tak i ze směsice existujících teorií, dostupných metodologických nástrojů a výzkumných technik (Bhaskar, 1998, s. 22). Tranzitivní poznání je tedy to, jímž věda skutečně disponuje. Zatímco v nedualistickém světě pragmatismu tento druh poznání dostačuje, podle Bhaskara by pouhé tranzitivní poznání táhlo vědu k relativismu a k antropocentrismu, neboť je závislé na své produkci, tedy na vědě samotné. Vědecké praktiky jsou *sociálně a historicky* determinovány, a proto je pro vědu nutné hledat jiné bezpečné místo než epistemologii či vědu samotnou. Bhaskar – jak bylo předesláno – ono bezpečné, nerelativistické místo nalézá v realitě, která představuje druhou stránku poznání – *intranitivní*. To se týká věcí, které nejsou lidmi produkovány – gravitace, elektrolyza, šíření světla a podobně. Tyto objekty a entity nejsou závislé na existenci lidí: „... *zvuk se nepřestane šířit, pokud lidé přestanou existovat*“ (Bhaskar, 1975, s. 22). Intranitivní povaha těchto věcí zajišťuje vědě její transcendentální charakter navzdory skutečnosti, že se mu staví do cesty sociální povaha epistemologie i samotných vědeckých praktik. Nedomákalá epistemologie nesmí omezit to, co vše je možné poznat o skutečném světě. Ontologie není redukovatelná na epistemologii (Bhaskar, 1975, s. 41). Argument zní zhruba tak, že teorie jako taková sice může být sociálně a historicky nahodilá, ale objekty, o nichž zpravuje, nikoli. Protože hlavním úkolem vědy je odhalovat intranzitivní objekty, *nemůže* být jiná než transcendentální, neboť transcendentální je i povaha reality. Věda, jakkoli je lidským produktem, musí pravdivě zpravovat o světě bez lidí (Harré, 1976, s. 628).

Zavržení pozitivistického empiricismu má nicméně daleko hlubší podstatu. Aby Bhaskar dokázal nezávislost intranzitivní reality, pokusil se o reformulaci (a revitalizaci) *příčinnosti* ve vědě. Jak je uvedeno výše, pro pozitivisty je příčinnost poznatelná pouze na základě zakoušení pravidelně se opakujících jevů. Naproti tomu podle Bhaskara neexistuje žádný ospravedlnitelný důvod pro tvrzení, že by příroda i v tom případě, pokud by její vývoj neovlivňovali lidé, produkovala pouze pravidelnosti (Bhaskar, 1975, zejména s. 36–62; Harré, 1976; Whitbeck, 1977; Kurki, 2007). Odvozovat pozitivistické zákonitosti pouze z pravidelně se opakujících pozorovatelných událostí může stěžít znamenat, že odkazují ke skutečným příčinným mechanismům. Je to proto, že kauzální mechanismy mohou být – a většinou jsou – odlišné od pozorovatelných událostí, a proto je empiricismus nutné odmítnout (Bhaskar, 1979, s. 153–169). Pokud by se podařilo prokázat, že příčinné mechanismy existují, ale pozorovatelné projevy s nimi nikterak nekorespondují, pak je na empiricismu založená věda skutečně bezcenná (Bhaskar, 1979, s. 1–16).

Při dokazování této myšlenky postupuje Bhaskar tak, že rozlišuje *uzavřený a otevřený* systém. Pouze v uzavřeném systému, který neexistuje nikde mimo laboratorní a experimentální podmínky, existuje přímý vztah mezi příčinným mechanismem a jeho efekty, neboť do hry nevstupují žádné jiné faktory. Pouze v tomto případě koresponduje povaha příčinného mechanismu s jeho pozorovatelnými efekty (Bhaskar, 1979, s. 11–14). Naproti tomu v otevřeném systému nemusí vůbec dojít k uskutečnění projevů existujícího příčin-

ného mechanismu, či jeho projevy nekorespondují s jeho vlastnostmi, a to v důsledku intervenujících či „vyrovňavajících“ mechanismů. To však neznamená, že příčinný mechanismus přestává existovat. Naopak, mechanismy nadále reálně existují navzdory intervenujícím podmínkám, které jejich činnost právě nestimulují. Pouze nelze očekávat, že jejich pozorovatelné efekty korespondují s jejich vlastní existencí. Doufat ve vysvětlení sledovaného fenoménu pomocí empiricky založených teorií je proto pošetilé, stejně jako je pošetilé domnívat se, že je možné teorie „falzifikovat“ či „potvrdit“ empirickými daty (Bhaskar, 1975, s. 46; Harré, 1976, s. 629–630).

V dalším argumentačním kroku, k němuž se Bhaskar uchyluje, spočívá jedno z nejpříťažlivějších míst vědeckého realismu. Z předchozího odstavce vyplývá, že intranzitivní svět, tedy „skutečný svět“, je tvořen „mechanismy, nikoli (pozorovatelnými) událostmi“ (Bhaskar, 1975, s. 48). Události, které jsou pozorovatelné, nemusejí odpovídat povaze mechanismů, jsou na nich nezávislé. Pozitivisté, kteří své teorie zakládají na vypořádaných pravidelnostech, proto nemají sebemenší naději říci cokoli smysluplného o okolním světě. Ovšem nejen to. Pravidelnosti odpovídají pozorovatelnému, ale nikoli realitě, proto ji pokrývají. Statické teorie jsou promítány do bohatší reality, která je řízena mechanismy, které se nejrůznějším způsobem dynamicky kříží, a proto reinfikují. Přijetí tohoto argumentu má i další důsledky – je-li nemožné, aby antirealistické pozitivistické teorie korespondovaly s příčinnými mechanismy, pak ani jejich případná schopnost vysvětlovat či předpovídat, k níž se uchylují instrumentalisté, není relevantní pro jejich ospravedlnění.

Je-li chybný empiricismus jediným přístupem k příčinným mechanismům, pak je nutné uznat, že tyto mechanismy existují nezávisle na našem poznání a na naší epistemologii, a věda by se neměla epistemologií nechat omezovat v názorech na to, jaká je realita (Bhaskar, 1975, s. 56). Toto je velmi rafinovaný způsob, jak tvrdit, že poznání je nezávislé na realitě. Každopádně je to způsob, který – jak se zdá – míří přímo do středu pragmatické koncepce poznání. Svět nabízí víc, než co je přístupné pouhým smyslům, ať už jsou vedeny vlastní instrumentalitou nebo vědeckou imanencí. Příčinné mechanismy tak či onak převyšují pravidelnost i pouhou pozorovatelnost. Tato půda slouží Bhaskarovi a jeho následovníkům proti dostatečnosti *tranzitivního poznání*, které stačí pragmatikům.

POVAHA A ROLE „SOCIÁLNÁ“ VE VĚDECKÉM REALISMU

Věda má sloužit společenské emancipaci. Zároveň však společnost sama působí jako překážka na cestě za transcendentálním. Toto je nezanedbatelný rys Bhaskarovy filozofie vědy. Téměř z každé kapitoly, z každého odstavce prýští až vypjaté úsilí o takový pohled na vědu, který nestaví jako základ poznání *člověka*, ale realitu samotnou. Je tedy proti antropocentrismu. Pokouší se o vědu, která překračuje omezení daná lidem i společností do vlnku. Nespokojí se s konvenčním tranzitivním poznáním, chce jít dál. Je to právě *tento* rys, který vědecký realismus zcela bezpečně odlišuje od antirealistického pozitivismu, který neuznává, že takové omezení existuje, a proto se v jeho rámci vcelku spokojeně pohybuje. Stejně tak svým protiantropocentrickým nábojem tvoří naprostou antitezi pragmatismu, neboť ten považuje antropocentrickou vědu za to nejlepší, co mohlo lidskou společnost potkat, a nic jiného od vědy neočekává. Pragmatický přístup nepotřebuje transcendovat domnělý dualismus (který neuznává). Povaha i poslání vědy jsou odvozeny od její instrumentální, a proto antropocentrické povahy. Naproti tomu Bhaskar poslání vědy odvozuje od její schopnosti antropocentrismu překročit (*blíže viz Bhaskar, 1979*).

VĚDECKÉ TEORIE A INHERENTNÍ EPISTEMOLOGICKÁ NEJISTOTA PODLE VĚDECKÉHO REALISMU

Roy Bhaskar začíná své filozofické úsilí způsobem nikoli nepodobným těm, kteří kvůli omezení plynoucím z přijetí empirického skepticismu označují realistickou vědu za nemožnou. Zároveň stojí na jedné lodi s těmi, kteří odmítají falzifikaci či verifikaci empirickými daty či ryze mentální kreativitou racionalistů. Vědecké teorie korespondují se sku-

tečnou realitou, ovšem protože naše poznání je tranzitivní, nikdy nemůžeme tyto teorie oproti této realitě testovat. Jinými slovy řečeno, „nemáme žádný přístup k realitě, o níž nás teorie pravdivě zpravují“ (Jennings, 1984, s. 55).

Realistická argumentace je vpravdě elegantní – nejprve vkusně a sofistickovaně odmítne relevanci empirických a racionalistických důkazů a následně tvrdí, že věda je schopna dosahovat pravého poznání, aniž by to mohla jakkoli dokázat. Jak ovšem ukážu, tento elegantní argument se nakonec obrací proti realismu samotnému. Pokud by Bhaskar zůstal na straně striktního protiempiricismu i protiidealismu, vlastně by se dostal do pasti vlastní filozofie – celý projekt by byl bytostně skeptický. Empiricismus neposkytuje právě poznání, idealistický racionalismus rovněž ne, pak už nezbývá mnoho jiného. Nakonec ovšem i Bhaskar uznává, že empiricismus¹³ a racionalismus jako způsoby získávání dat (nikoli však jako omezující epistemologie) mají své místo v jeho filozofii (viz též Wight, 2006 b, s. 35). Poznání tranzitivních objektů „závisí na ojedinelém prolnutí intelektuálních, prakticko-technických a vjemových dovedností“ (Bhaskar, 1975, s. 45). Protože jsme schopni poznávat a poznání není pouhým umělým konstruktem, nemusíme přijmout osud vězně v Platonově vězení, pokud se do něj sami neuvrhneme tak, že se necháme omezovat epistemologií. Nejsme odsouzeni k ignoranci, ale stejně tak není každý spontánně svobodný v přístupu k realitě. V postupném získávání tohoto přístupu spočívá svízelné poselství houževnaté vědy: produkce poznání o přetrvávajících příčinných mechanismech, jejichž aktivita má někdy za následek pozorovatelné události a jevy v našem světě (Bhaskar, 1975, s. 48). Realismus tedy vědě vkládá do vínků úsilí o překonání inherentně nejisté epistemologické situace.

Protože realisté nemají nástroj, jak dokázat reálnou korespondenci teorií a poznávaných objektů, dostavuje se problém, o němž obšírně pojednávám v jiném díle (Kořan, 2008 a). Zde pouze naznačím, že Bhaskar si při dokazování progresivní povahy vědy a vědeckých teorií vypomáhá instrumentalistickými argumenty. Na několika klíčových místech se totiž vyslovuje pro posuzování platnosti teorií a výzkumných programů nikoli realistickým, nýbrž instrumentálním způsobem, tedy na základě jejich schopnosti vysvětlovat: „... vědecké paradigma... může být ospravedlněno pouze jeho plodností v generování výzkumných programů schopných produkovat teorie stále bohatší v jejich explanatorní síle“ (Bhaskar, 1979, s. 53). Přímou dokonce tvrdí, že při posuzování teorií jsme nuceni spoléhat výlučně na explanatorní kritéria, která umožňují nezávislé zhodnocení. I při neschopnosti testovat teorie empiricky, explanatorní síla teorie zaručuje její platnost (Bhaskar, 1979, s. 58–59). Tím je sice realismus schopen postavit se radikálním hermeneutikům, ale zároveň vážně podkopává vlastní realistické pojetí teorií. Jak ukážu níže, tomuto dilematu musejí čelit i zastánci vědeckého realismu v mezinárodních vztazích.

DICHOTOMIE SOCIÁLNÍCH A PŘÍRODNÍCH VĚD PODLE REALISMU – KRITICKÝ NATURALISMUS

V knize *A Realist Theory of Science* (Bhaskar, 1975) se Bhaskar zabýval první úrovní filozofického realismu, filozofickou obžalobou antirealistických tendencí v pozitivistických a relativistických filozofiích vědy. V knize *The Possibility of Naturalism* (Bhaskar, 1979; viz též Bhaskar, 1998) rozvíjí téma kritického naturalismu. Zatímco první úroveň realismu se zabývá filozofií vědy obecně, kritický naturalismus si klade specifitější otázku: „Do jaké míry může být společnost studována stejně jako přírodní svět?“ (Bhaskar, 1979, s. 1.) Transcendentální a protiempirická argumentace realistické teorie vědy je totiž obtížně obhajitelná, pokud se ji pokusíme bezvýhradně promítnout do oblasti sociálních věd.

Aby se vyrovnal s tímto úskalím, přikročil Bhaskar ke druhé úrovni realistické argumentace a pokouší se identifikovat možnosti *naturalismu*. Naturalismus je podle jeho názoru esenciálně pozitivistická doktrína. Pozitivistické chápání naturalismu je ovšem za prvé příliš *redukcionistické* proto, že obhazuje skutečnou ontologickou shodu sociálního

a přírodního světa, a příliš *scientistické* proto, že neuznává jakýkoli rozdíl mezi metodami a epistemologiemi zkoumání obou světů.¹⁴ Protože Bhaskar pozitivismus odmítá, naturalismus identifikuje odlišně. Při jeho identifikaci si pomáhá předchozími myšlenkami, odvozenými z transcendentálního realismu. Bhaskar naturalismus specifikuje z obou pohledů transcendentálního realismu: 1) filozofickou kritikou sociálních věd, 2) sociálněvědní kritikou filozofie (*Bhaskar, 1998, s. IX*). První krok spočívá tedy ve filozofickovědní kritice antirealistických tendencí v sociálních vědách, založených na pozitivistickém standardu či na striktní hermeneutice, druhý pak na kritice filozofie ze strany sociologie (vědění). Sociologický pohled je nutný pro uznání relační povahy sociální vědy a poznání, která představuje jedno z prvních omezení kritického realismu (*Bhaskar, 1998, s. IX–X*). Další omezení vyplývají z odlišné epistemologické a ontologické povahy sociálních věd. Pokud se týká epistemologických omezení, v sociálních vědách chybí možnost experimentování a sociální věda musí spoléhat na explanatorní (tedy instrumentalistická!) kritéria. Z toho také vyplývá, že sociální struktury a příčinné mechanismy nejsou empiricky zachytitelné, je nutné se spoléhat pouze na jejich empirické efekty (*Bhaskar, 1986, s. 133*). Pokud se týká ontologických omezení (a ontologických odlišností od přírodních věd), Bhaskar se zmiňuje o čtyřech hlavních (*Bhaskar, 1986, s. 131–133*):

- 1) o závislosti sociálních struktur na jednání těch, kteří je vytvářejí; sociální struktury jsou přítomny jen přímo v lidech a existují pouze jako následky jejich jednání (to znamená, že zde neplatí absolutní nezávislost intranzitivní a tranzitivní domény);
- 2) o závislosti jednání na konceptech, informacích a přesvědčení;
- 3) o závislosti sociálního jednání na konkrétním čase a místě (neplatí zde tedy intranzitivní existence objektů, fenoménů a zákonitostí i bez přítomnosti lidí jako v přírodních vědách);
- 4) o závislosti sociálního jednání na partikulárních vztazích v dané společnosti.

Pozitivismus tím, že v sociálních vědách aplikuje ryzí naturalismus, odhlíží od sociální povahy objektu studia a není schopen reflektovat skutečné sociální problémy. Naopak, protože pozitivistické – statické – poznání je transformováno do společnosti, pozitivismus vlastně konzervuje často nežádoucí sociální stav (*Bhaskar, 1986, s. 5*). Kritický naturalismus je podle Bhaskarova názoru schopen lépe „odhalit reálné problémy, kterým společnost čelí“ (*Bhaskar, 1979, s. 21*). Zároveň ovšem z výše uvedených ontologických a epistemologických omezení vyplývá, že po epistemologické i metodologické stránce se kritický realismus nutně blíží k instrumentálnímu pojetí vědy, a tím i k pragmatismu, a tak se dopouští další významné nesoudržnosti ve vlastní argumentaci (*blíže viz Kořan, 2008 a*).

VĚDECKÝ REALISMUS V MEZINÁRODNÍCH VZTAZÍCH

Ve srovnání s pragmatismem stojí vědecký realismus v mezinárodních vztazích na nepoměrně pevnějších základech. I v nejvýznamnějších publikacích, které reflektují filozofickovědní vývoj MV, je vědecký realismus zastoupen mnohem bohatěji a je mu přiznáván relevantnější statut (*Smith, 2002; Smith, 1995, s. 27; Wight, 2005*) či slouží jako prisma, skrze něž je na filozofickovědní vývoj v MV pohlíženo (*Hollis – Smith, 2004, zejména s. 61*).¹⁵ Do teorií MV začal vědecký realismus pronikat nejpozději v polovině osmdesátých let minulého století a postupně k sobě přitahoval pozornost stále rostoucí části akademického publika. Pro větší a dřívější upoutání vědeckým realismem lze nalézt několik důvodů. Vědecký realismus oproti některým radikálnějším protipozitivistickým variantám nezpochybňoval vědu a její schopnost generovat poznání. Především však na přelomu osmdesátých a devadesátých let, kdy pozitivismus ztrácel lesk zlatého standardu vědy i mezi méně radikálně uvažujícími vědci, nabízel realismus jednoznačně *praktickou* alternativu. Mohl tak sloužit jako užitečné vodítko pro konkrétní výzkumnou praxi. Za prvé, vědecký realismus umožnil obnovit zájem o koncept příčinnosti v mezinárodní politice, který by doplnil či zpochybnil převládající korelační (statistický) empiricismus; za druhé, důsledně se zaměřil na problém vztahu aktér – struktura.

Jeden z prvních vědomě vědeckorealistických pokusů o aplikaci tohoto „nového“ příčinného způsobu uvažování provedl David Dessler. Ve svém článku *Beyond Correlations: Toward a Causal Theory of War* (Dessler, 1991) se na základě realistické filozofie vědy vymezuje proti pozitivistické, empirické vědě o mezinárodní politice, a to kvůli jejímu spoléhání na empiricky pozorovatelné pravidelnosti a z nich odvoditelné korelace. Konkrétně si bere na mušku obrovský projekt *Korelace války* (*Correlates of War*)¹⁶ kvůli jeho empirické fragmentaci a neochotě (neschopnosti) pokoušet se o dosažení skutečného kauzálního vysvětlení. Realistické zaujetí pro příčinnost vyústilo v jednu z nejlivnějších metodologických publikací, které jsou v současné době pro studium mezinárodních vztahů k dispozici – *Case Studies and Theory Development in the Social Science* od Alexandra Georgeho a Andrewa Bennetta (George – Bennett, 2004; viz též Bennett – George, 2001; Bennett, 2004). Výzkumný design jejich případových studií je cele podřízen záměru odhalovat teoreticky „uchopitelné“ příčinné mechanismy. George s Bennettem se rovněž nepřímo vymezuje vůči empiricky a pozitivisticky podloženému metodologickému přístupu Garyho Kinga a jeho kolegů. Důraz na příčinnou analýzu v MV, založenou na vědeckém realismu jako opozici vůči empiricismu, klade nejnověji také Milja Kurkiová (Kurki, 2007; Kurki, 2008).

Druhým důvodem pro oblibu vědeckého realismu byla skutečnost, že umožnil pohlížet novým způsobem na odvěký problém mezinárodních vztahů a sociálních věd obecně, na problém vztahu mezi aktérem a strukturou. Vědečtí realisté se pokoušejí o co nejpreciznější „uchopení“ tohoto vztahu, a to právě proto, aby koncepce tohoto vztahu nejlépe odpovídaly skutečné realitě sociálního světa. Nepřekvapí proto, že za první významnější formulaci vědeckého realismu MV vděčí Alexanderu Wendtovi, který ve svém článku *The Agent-Structure Problem in International Relations Theory* (Wendt, 1987) prosazoval vědecký realismus právě kvůli neschopnosti na empiricismu založené dominantní filozofii vědy patřičně „uchopit“ povahu struktury, aktérů a jejich vzájemného vztahu. Jako filozofické zázemí pro řešení problému aktér – struktura sloužil vědecký realismus rovněž již zmíněnému Davidu Desslerovi (Dessler, 1989) a nejnověji Colinu Wightovi (Wight, 2006 b).

Text *The Difference That Realism Makes*¹⁷ Iana Shapira a Alexandra Wendta představuje jednu z prvních ucelených vědeckorealistických kritik empirické, logickopozitivistické a interpretativní (hermeneutické) tradice, která určovala takt filozofickovědním diskuzím v mezinárodních vztazích. Empiricismus byl odmítnut kvůli jeho nominalismu a (pochopitelně) antirealismu, logický pozitivismus kvůli svému tvrzení, že logika a matematika jsou schopny nabídnout ahistorický a „objektivní“ základ pro pozorování, hermeneutika pro své nerealistické spoléhání na převažující interpretace, které mohou nesprávně popsat to, „oč skutečně jde“, přičemž tímto skeptickým fenomenalismem podstatně omezují obzor možného výzkumu (Shapiro, 2005). Odpor k „omezování epistemologií“ je patrný rovněž v tom, že vědecký realismus je podle názoru obou autorů veden spíše otázkami než metodami (Shapiro, 2005). Při vlastním ospravedlňování realismu Shapiro a Wendt spoléhají na schopnost teorií předpovídat nová fakta a k tomu ještě přidávají klasické putnamovské téma (viz Leplin *ed.*, 1984, s. 1), tedy schopnost vědy „úspěšně intervenovat do světa“. Pro vědecké realisty je to nejlepším důkazem pro jejich tvrzení, že věda je schopna dobrat se pravdivých popisů skrytých příčinných struktur. Jediný problém spočívá v tom, že filozofie, kterou Shapiro s Wendtem popsal jako „vědeckorealistickou“, je ve svých důsledcích pragmatická a instrumentální, a důvod spočívá mimo jiné v tom, že se oba autoři v podstatných bodech odlišují od transcendentálního realismu R. Bhaskara. Vědecký realismus ve Wendtově a Shapirově pojetí byl vlastně redukován na ontologický realismus, a to bez další hlubší diskuze o vědeckorealistické vazbě na tuto nezávislou ontologii. Praktická doporučení textu spočívají v důrazu na otevřenost, na instrumentální hodnocení teorií a na orientaci výzkumu podle otázek. Vůbec nejzásadnější poselství celého příspěvku, stejně jako Shapirovy knihy, v níž byl přetištěn, spočívá v návratu vědy k jejímu hlavnímu poslání, tedy k formulaci výzkumu podle skutečných problémů (Shapiro, 2005, s. 1–18).

Ve své knize *Social Theory of International Politics* (STIP) Alexander Wendt (Wendt, 1999) drží velmi podobnou linii vědeckého realismu, byť ji rozvíjí a obohacuje o některé další aspekty. V každém případě je i zde znát rozpačité rozkročení mezi instrumentalismem a realismem. Z posledních prací A. Wenda je patrné, že vědeckorealistickou půdu opouští ještě výrazněji. Díky svému novějšímu zaujetí „kvantovou vědou“ a pokusu o její přenesení do sociálních věd dospívá k názoru, že „sociální vědy jsou inherentně participatorní“ (Wendt, 2006, s. 216). Proto jsou „před aktem (pozorování-měření) pozorovaný s pozorujícím propletení – v sociálním kontextu sdílenými významy – a tvoří tak vyšší celek. »Řez pozorování tento celek zničí, a tím vytvoří rozdíl mezi subjektem a objektem... v procesu »objektivizace«..., což činí objektivitu inherentně situovanou, či relativní vůči stanovisku“ (Wendt, 2006, s. 217). Tento citát velmi trefně vystihuje povahu protiesencialistického a protirealistického postoje pragmatismu – nezaznává zde zoufalství ze „subjektivity“, které je vlastní některým radikálnějších metateoriím, objektivita je pouze situovaná, neboť jinak to nejde.

Realistický manifest, jež v roce 2000 publikoval jiný vlivný obhájce vědeckého realismu Colin Wight spolu s Heikkim Patomäkim (Patomäki – Wight, 2000), nenechal nikoho na pochybách o tom, že o „střední cestu“ mezi pozitivismem a postpozitivismem, kterou hledal Alexander Wendt (Wendt, 1999, s. 47), v tomto případě rozhodně nepůjde. Hned na počátku oba autoři tvrdí, že „střední pozice mezi dvěma problematickými pozicemi nevyprodukuje o nic méně problematickou pozici“ (Patomäki – Wight, 2000, s. 215). Stejně jako Bhaskar proto syntetizují extrémny obou pólů – pozitivismu a postpozitivismu –, aby ukázali, že jde o postoje sjednocené ve svém antirealismu. Tento nyní sjednocený pól chtějí překonat svým radikálním kritickým realismem. Definice „společného“ pólu pomocí dvou extrémních vyjádření pozitivismu a postpozitivismu ale není benigním filozofickým cvičením, jakým se může zdát na první pohled, neboť Wightovi a Patomäkimu taková definice slouží jako předpolí k tvrzení, že jiná než realistická možnost nepřipadá v úvahu. Tvrdí, že jakákoli s empiricismem pracující filozofie vědy vede k pojetí poznání, založenému na principu „být znamená být zakoušen“, a naopak jakákoli postpozitivistická filozofie vědy musí vést k poznání, definovanému pouze jazykem či diskurzem, jinými slovy řečeno, je „antropocentrická“ (Patomäki – Wight, 2000, s. 217).

Colin Wight svůj postoj k realismu v dosud nejucelenější podobě shrnul až v knize *Agents, Structures and International Relations* (Wight, 2006 a). Celá publikace a především její část věnovaná vědeckému realismu se velmi důsledně drží Bhaskarova transcendentálního kritického realismu. Z nesmírně bohaté a rozmanité látky Wightovy knihy zde uvedu pouze epistemologické aspekty jeho argumentace. Epistemologie u Wighta, stejně jako u všech realistů, hraje spíše roli nutného zla. Epistemologie nemá sloužit jako omezující faktor, neboť *empiricky zjevné* nevyčerpává realitu. K epistemologickým volbám má být přístupováno až po formulaci objektu zájmu, tedy *a posteriori* a ryze účelově (Wight, 2006 b, s. 53). Proto se Wight považuje za epistemologického relativistu (Wight, 2006 a, s. 37). Drží se epistemologického oportunismu, který asociuje s Paulem Feyerabendem¹⁸ a který dovoluje nepojímat jednotlivé epistemologie jako vzájemně se vylučující pozice, nýbrž jako potenciální nástroje poznání. Realismus by rád nejistou epistemologii obešel – vzhledem k tomu, že je *lidským* výtvozem, nelze od ní očekávat, že by kdy umožnila nezakreslené poznání reality. Pokud by epistemologie předcházela vlastnímu poznávání, realita bude vždy omezena na náš (uměle vytvořený) epistemologický horizont. Konečným měřítkem poznání by tedy pro realistu měla být realita, nikoli omezující, lidmi stvořená epistemologie. Dokud ovšem nebude schopna realita promlouvat sama za sebe – a realisté v tuto možnost upřímně nevěří –, budou se vědci a věda nacházet v inherentně epistemologicky nejisté situaci. Způsob, jakým Wight nakonec epistemologickou nejistotu obešel, naznačuje, že se podobně jako u Wenda opakuje příběh zavlečení instrumentalistické epistemologie do realismu. Stejně jako instrumentalistický pragmatismus totiž i Colin Wight zkrátka *věří*, že existující teorie nabízejí nejlepší možné vysvětlení, nic víc. A rea-

lismus – naprosto stejně. Wight dokonce pro ilustraci svého postoje k nejistotě ohledně poznání cituje Williamse Jamese (*Wight, 2006 b, s. 54*).

PRAGMATISMUS VERSUS VĚDECKÝ REALISMUS: A JAKÝ TO MÁ SMYSL?

Nyní mohu stručně shrnout informace z předchozích stránek a vyvodit z toho některé závěry. Pragmatismus chápe vědu jako nástroj k produkci *prakticky užitečného poznání*, přičemž v užitečnosti nemusí hrát přesnost reprezentace vnějšího světa žádnou roli. Naproti tomu u realismu je primárním cílem tvorba poznání, které stále více odpovídá skutečnosti světa a tuto skutečnost reálně vysvětluje, neboť *pouze takové poznání může být užitečné*. S tím souvisí bod *dva*: pragmatismus spatřuje smysl vědy v její schopnosti kognitivně asistovat společnosti jako celku, realismus naproti tomu ve tvorbě poznání, které bude laickému, společenskému diskurzu nadřazené a bude mu předcházet. Bod *tři* se týkal plurality, která je oběma pozicím společná. Pragmatismus se nechce nechat omezit epistemologickými či metodologickými závazky a sází na pluralistický přístup. Uznává, že existuje určité *apriorní* epistemologické omezení, podle něhož nejsme schopni poznat povahu „věcí o sobě“, a to v případě, že něco takového jako esence věcí existuje. Klade tedy epistemologii před ontologii. Realismus naproti tomu tvrdí, že kladení epistemologie před ontologii ústí ve zbytečný skepticismus ohledně možností našeho poznání, a *jakýkoli* epistemologický nárok považuje za omezující. Z toho vyplývá závažný důsledek. Zatímco pragmatismus tvrdí, že se postupně mění naše epistemologická pravidla, a tím se i proměňuje naše pojetí světa (tedy, že proměnou epistemologie měníme náš pohled na ontologii), podle realismu je epistemologie neprogresivní. Věda je vlastně schopna produkovat stále lepší poznání mimo jiné díky tomu, že se nenechá omezovat epistemologií. *Za čtvrté*, obě pozice uznávají sociální charakter vědy. Ovšem z odpovědi na bod 1 a 2 pro pragmatismus vyplývá, že právě proto, že existuje společnost se svými kognitivními charakteristikami a zájmy, je věda možná. Realismus se (až na některé výjimky */viz například Harré, 1986, s. 1–8/*) pokouší naopak společnost transcendovat s tím, že věda je možná díky specifické ontologii světa a společnost je pouze nutným zlem, s nímž je věda nucena se vyrovnávat. Podle bodu *pět* obě filozofie uznávají inherentně nejistou epistemologickou situaci, tedy takovou situaci, kdy nejsme schopni s určitostí tvrdit, zda je naše poznání správné či nikoli. Opět z bodu 1 a 2 ovšem vyplývá, že pro pragmatickou vědu tato skutečnost nepředstavuje problém, realismus se jí snaží překonat.

Z předchozího oddílu vyplývá, co vše je v sázce v diskuzi mezi pragmatismem a vědeckým realismem. O to je smutnější, že nejméně autoři, zabývající se touto problematikou v mezinárodních vztazích, se ve svých konfrontacích často nechali svést k irelevantním vzájemným výpadům a k zesměšňováním, týkajícím se nakonec pouze otázek, zda to či ono existuje anebo nikoli. Zaujetí pragmatického či vědeckorealistického postoje má dalekosáhlejší důsledky než otázka, zda neexistujícím otvírákem lze otevřít konzervu (*Wight, 2007 a*) či zda Santa Claus skutečně existuje (*Kratochwil, 2007 a*). Například v oblasti metodologie vědecký realismus vedl k vývoji velmi podrobných případových studií, zaměřených na odhalování příčinných mechanismů (*George – Bennett, 2004; viz též Kurki, 2007; polemika s exkluzivitou realistů ohledně příčinnosti viz Chernoff, 2002*). Tím v každém případě přispěl k posunu ve vědě o mezinárodních vztazích. To sice neznamená, že by i tyto metody nemohly být interpretovány v pragmatických pojmech, v každém případě byly však vyvinuty s vědeckorealistickým zázemím. Vědecký realismus rovněž například přispěl ke specifickému vývoji v oblasti etnografických metod (*Dean – Joseph – Roberts – Wright, 2006, s. 13–18*). Vědečtí realisté dále napomohli k pohledům na problém struktury versus aktér či k zajímavým otázkám ohledně vztahu materiálního a ideálního světa (*Joseph, 2007*). Skutečnost, že s největší pravděpodobností tyto pohledy nezrcadlí „skrytou strukturu reality“, nemůže zastít to, že pragmatci tento pohled neformulovali a že se díky jejich zaujetí o hlubší porozumění celému problému sociální věda někam pohnula.

Další hlavní oblasti, kde se zdá diskuze mezi pragmatismem a vědeckým realismem velmi konstruktivní, se týkají: 1) povahy teorií mezinárodních vztahů, 2) povahy epistemologie. Při zaujetí realistického přístupu k vědě musíme totiž připustit dalekosáhlé důsledky pro náš vztah k teoriím. Teorie se stanou nástrojem reprezentace světa, nikoli nástrojem pro praktické využití. Protože i realisté si uvědomují, že nebudeme schopni určit bod, kdy je teorie již „hotová“ a reprezentace je dokonalá, všechny teorie budou donekonečna otevřeny pokusům o hlubší a hlubší vysvětlení a o reformulaci. Z filozofické premisy realistů vyplývá, že teorii nemůže být poskytnuta možnost ukázat své praktické využití, neboť to není jejím cílem. Přesně tento bod byl úhelným kamenem sporu mezi Einsteinovým a instrumentálním přístupem ke kvantové teorii. Zpochybňování teorií je u realismu vlastně patologickým jevem. Naproti tomu pragmatismus chápe aktuální teorie jako dočasně dostatečné nástroje pro potýkání se s okolním světem, neboť k tomuto účelu jsou také určeny. Jejich zpochybnění nevyplývá z mentálního stavu mysli, ale z konkrétních a praktických nedostatků. To je jeden z důvodů, proč se domnívám, že přijetí pragmatické a instrumentální filozofie vědy slibuje smysluplnější cestu *po pozitivismu*. Realismus samotný totiž přiznává, že nebudeme schopni odhalit bod, kdy jsme předpokládanou skrytou realitu zcela obnažili (Bhaskar, 1975, s. 171; Wight, 2006 b, s. 53). Věda i při přijetí vědeckého realismu bude tedy muset dál pokračovat ve svém všednodenním úsilí, jako by svět nebyl dualistický, spoléhat se na instrumentalismus, empiricismus a racionalismus a na svůj sociálně podmíněný, netrascendentální charakter. Ať už panovala jakákoli filozofie, byla věda vždy schopna dosahovat instrumentálních úspěchů. Poslání vědy se tedy možná za všech okolností vyčerpává její instrumentalitou vůči společnosti a není nutné jí krkolomně zabezpečovat její postavení mystickým a metafyzickým propojením se „skutečnou realitou“. Pouze striktně nedualistický pragmatismus se nepotřebuje vyrovnávat s „ústředním paradoxem vědy“, který spatřuje Bhaskar (Bhaskar, 1975), neboť rozpor mezi sociálním charakterem vědy a realitou, kterou má poznávat, pro něj neexistuje. Jediné poznání o „skutečné realitě“, které potřebujeme k životu podle pragmatismu, je jednoduše to poznání, které již máme díky vědě k dispozici. Veškeré poznání, na němž jsou založeny vědecké teorie, které následně přispívají k rozvoji vědy, spočívají v domněně „tranzitivního“ (empirické a aktuální domény). V rámci tranzitivního se *odehrává veškerá vědecká praxe a k němu také veškerá vědecká praxe odkazuje*. Pragmatismus tak bere stávající vědu a stávající vědecké teorie vážněji než vědecký realismus.

Pokud se týká povahy epistemologie, i tu bere pragmatismus vážněji, jakkoli si je vědom inherentní epistemologické nejistoty. Ta mu totiž nebrání v úsilí o kritickou evaluaci a reformulaci epistemologie, neboť ji spatřuje jako jediný kognitivní instrument. Realista by pravděpodobně s tímto bodem souhlasil, ovšem v základě jeho myšlení je nechuť k epistemologii, neboť ta je překážkou k ontologii. Epistemologie je v jeho pojetí omezující a navíc neprogresivní. Proto i úsilí o epistemologickou introspekci nemá valný smysl.

Věřím, že pokud se střet mezi realismem a pragmatismem v mezinárodních vztazích povede právě naznačeným směrem, tedy o smyslu teorií a epistemologie či o jejich dopadu na metodologii, bude hodnotným, a dokonce i smysluplnějším nástupcem postpozitivistické diskuze.

¹ Termín protipozitivismus je užíván záměrně, aby charakterizoval ty směry, které pouze tvořily zrcadlovou antitezi pozitivismu, zatímco pod termín postpozitivismus lze zahrnout i ty filozofie vědy, které se snažily spíše o nalezení vlastní cesty při zachování obecného respektu k vědeckému počínání a k jeho smysluplnosti. V tomto ohledu pragmatismus a vědecký realismus spadá do označení postpozitivismus.

² Chris Brown se zabývá podobnou otázkou, tedy zda vědecký realismus může konstituovat vyzyvatele v „páté“ interparadigmatické diskuzi (Brown, 2007, s. 409).

³ Přes nesčetné pokusy definovat vědecký a kritický realismus tak, aby bylo jasné, že nejde o vzájemně zaměnitelné pozice (například Chernoff, 2007; Wight, 2007 a), jsou oba termíny užívány analogicky (Niilniutu, 2002). Obecně si lze pomoci tak, že kritický realismus, asociovaný především s dílem Royho Bhaskara, je specifickou pozicí, kombinující jak filozofickovědní závazek (realismus), tak i oddanost kritické a emancipativní funkci vědy.

- ⁴ S termínem instrumentalismus se ve filozofii vědy pojí nejen jeden problém. Tím nejzávažnějším je skutečnost, že se lze setkat s jeho úzkým a širším vymezením, které spolu mají jen málo společného. Úzké vymezení se pojí s instrumentalismem M. Friedmana a v jeho nejryzejší formě znamená epistemologickou pozici, že jakákoli teorie, která je schopna vysvětlit či předpovědět zkoumaný fenomén, je správná. V průběhu práce ukáží, že právě této úzké interpretace se většinou drží kritici instrumentalismu (i pragmatismu), počínaje Karlem Popperem, který si úzkou definicí zcela osvojil a založil na ní kritiku jakékoli jiné než filozoficky realistické vědy. Instrumentalismus v jeho filozofickém užití lze ovšem také spojit s osobností, která termín instrumentalismus začala vědomě razit jako první – s Johnem Deweyem. Instrumentalismus vlastně v Deweyho myšlení nahradil termín pragmatismus kvůli odlišení se od Williamse Jamese. Tento širší instrumentalismus rozhodně neznamenal pouze způsob hodnocení teorií, ale popis funkce poznání (včetně teorií). Koncepte, myšlení a teorie jsou nástroje a jako nástroje, nikoli jako hodnoty samy o sobě je nutné je chápat (viz například Fine, 2001, s. 110).
- ⁵ Následující řádky pohlížejí na pragmatismus pouze prizmatem otázek, které jsou důležité pro tuto práci: důvod poznání, vztah poznávajícího subjektu k okolní realitě, „sociální“ a jazyk ve vědeckém poznání, jistota a nejistota poznání. Řada významných témat byla vynechána. Především pak vztah pragmatismu k etice, k morálce a k demokracii. To zdaleka neznamená, že by tato témata byla nerelevantní – naopak, důvěra v existující demokratický pořádek je pravděpodobně základním principem, udržujícím pragmatickou víru v lidskou schopnost smysluplným způsobem organizovat vlastní společenství i bez abstraktních transcendentálních vodítek. Stejně tak nemá tento text být chápán jako úvod do historie pragmatismu, čtenář zde proto nenalezne rozdíly a důvody rozdílů mezi pragmatismem a neopragmatismem například Richarda Rortyho. Text je tedy spíše eklektickým výběrem, směřujícím ke stručné identifikaci užitečné a užitečné formy pragmatismu jako filozofie vědy pro současné mezinárodní vztahy.
- ⁶ Jak trefně poznamenal Richard Rorty, John Dewey byl myslitelem, který se po šedesát let snažil vymanit filozofii z platonismu (Rorty, 1999, s. XVII).
- ⁷ Pojmem philosophes je myšlena rozmanitá skupina vůdčích intelektuálů osvícenství s nejrůznějšími zájmy, ať už vědeckými, uměleckými či filozofickými.
- ⁸ Konkrétně Richard Rorty užívá termín psychologický nominalismus.
- ⁹ Příkláním se k názoru Teeda Rockwella (Rockwell, 2003), že R. Rorty odmítáním části metafyzických epistemologických předpokladů J. Deweyho a J. Williamse silně a zbytečně ochudil pragmatismus o některé z jeho nosných prvků. Je přitom zajímavé, že právě relační povaha poznávání – a významu – je jedním z hlavních pilířů Rortyho argumentace. Pak se tedy nabízí otázka, zda Rortyho nominalismus opravdu neodpovídá pojetí klasických pragmatiků a celý rozpor by byl spíše terminologický. Tato teze je potvrzena i při jeho vlastní diskuzi o epistemologickém behaviorismu, o níž bude řeč níže, který se blíží spíše k intersubjektivistickému pojetí J. Deweyho než k ryzímu nominalismu.
- ¹⁰ Byť je zde dokumentována diskuze mezi Friedrichem Kratochwillem a Alexanderem Wendtem, která částečně sledovala linii pragmatismus versus vědecký realismus (Wight, 2005, s. 35).
- ¹¹ Je ovšem naštěstí možné odkázat na některá brilantní syntetická či sborníková díla, shrnující různé verze realismu, způsoby jeho kritiky i způsoby obrany vůči této kritice (například Leplin, 1984; Harré, 1986; Nola, 1988).
- ¹² Kniha Realistická teorie vědy je založena na Bhaskarově dizertační práci, která obhajovala existence příčinných mechanismů v sociálním světě.
- ¹³ Empiricismus má pro vědeckého realistu platnost například při vědeckých experimentech, kdy existuje možnost odhalit existenci a povahu příčinného mechanismu prostřednictvím pozorování.
- ¹⁴ Prostřednictvím polemiky s Peterem Winchem a s jeho pojetím vztahu mezi filozofií a sociální vědou (Winch, 1989) Roy Bhaskar celkem přesvědčivě ukazuje, že i postpozitivistické přístupy vlastně přijímají pozitivistický standard vědy, pouze jej zradlově převracejí (Bhaskar, 1979, s. 2).
- ¹⁵ Svůj podíl na tomto stavu rozhodně má skutečnost, že se oba zmínění autoři, kteří velkým dílem přispívají k reflektování filozofickovědního vývoje v MV, hlásí k vědeckorealistickému odkazu (viz Hollis – Smith, 2004, s. 207; Wight, 2006 b).
- ¹⁶ Correlates of War (COW) byl započat v roce 1963 a funguje do současné doby (viz <http://www.correlatesofwar.org/>).
- ¹⁷ Text *The Diference that Realism Makes* se poprvé objevil jako článek v časopise *Politics Society*, v této práci však pracuji s verzí, přetištěnou v knize Iana Shapira *The Flight from Reality in the Human Science* (Shapiro, 2005).
- ¹⁸ Colin Wight asociuje s vědeckým realismem i samotného Paula Feyerabenda (Wight, 2007 a, s. 385), ovšem pokud kdy Feyerabendem realistou byl, rozhodně se této filozofie zřekl (viz například Preston, 1997).

Literatura

- Adler, Emanuel (2005): *Constructivism and International Relations*. In: Carlsnaes, Walter – Risse, Thomas – Simmons, Beth A. (eds.): *Handbook of International Relations*. London: Sage, 2005, s. 95–118.
- Archer, Margaret – Sharp, Rachel – Stones, Rob – Woodiwiss, Tony (1998): *Critical Realism and Research Methodology*, Opening remarks at the Second Plenary. CCR Conference, Essex. *Alethia*, Vol. 2 (1998), No. 1, s. 12–16.

- Bennett, Andrew (2004): Case Study Methods: Design, Use, and Comparative Advantages. In: Sprinz, Detlef F. – Wolinsky-Nahmias, Yael (eds.): *Models, Numbers, and Cases: Methods for Studying International Relations*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2004, s. 19–55.
- Bennett, Andrew – George, Alexander L. (2001): *Case Studies and Process Tracing in History and Political Science: Similar Strokes for Different Foci*. In: Elman, Colin – Elman, Miriam Fendius (eds.): *Bridges and Boundaries: Historians, Political Scientists, and the Study of International Relations*. Cambridge: MIT Press, 2001.
- Berlin, Isaiah (2001): *Against the Current*. Princeton: Princeton University Press, 2001.
- Bhaskar, Roy (1975): *A Realist Theory of Science*. Leeds: Leeds Books, 1975.
- Bhaskar, Roy (1986): *Scientific Realism and Human Emancipation*. London: Verso, 1986.
- Bhaskar, Roy (1979): *The Possibility of Naturalism: A Philosophical Critique of the Contemporary Human Sciences*. Brighton: The Harvester Press, 1979.
- Bhaskar, Roy (1998): *The Possibility of Naturalism: A Philosophical Critique of the Contemporary Human Sciences*. London: Routledge, 1998.
- Boghossian, Paul A. (1989): The Rule-Following Considerations. *Mind, New Series*, Vol. 98 (1989), No. 392, s. 507–549.
- Bohman, James (2002): How to Make a Social Science Practical: Pragmatism, Critical Social Science and Multiperspectival Theory. *Millennium: Journal of International Studies*, Vol. 31 (2002), No. 3, s. 499–524.
- Booth, Ken – Smith, Steve (eds., 1995): *International Relations Theory – Today*. University Park: The Pennsylvania University Press, 1995.
- Brown, Chris (2007): Situating Critical Realism. *Millennium: Journal of International Studies*, Vol. 35 (2007), No. 2, s. 409–416.
- Bull, Hedley (1969): *International Theory: The Case for a Classical Approach*. In: Knorr, Klaus – Rosenau, James N. (eds.): *Contending Approaches to International Politics*. Princeton: Princeton University Press, 1969.
- Bush, Wendell T. (1923): The Background of Instrumentalism. *The Journal of Philosophy*, Vol. 20 (1923), No. 26, s. 701–714.
- Carlsnaes, Walter – Risse, Thomas – Simmons, Beth A. (eds., 2005): *Handbook of International Relations*. London: Sage, 2005.
- Cochran, Molly (2002): Deweyan Pragmatism and Post-Positivist Social Science in IR. *Millennium: Journal of International Studies*, Vol. 31 (2002), No. 3, s. 525–548.
- Dean, Kathryn – Joseph, Jonathan – Roberts, John Michael – Wright, Colin (2006): *Realism, Marxism and Method*. In: Dean, Kathryn – Joseph, Jonathan – Roberts, John Michael – Wright, Colin: *Realism, Philosophy and Social Science*. New York: Palgrave, 2006.
- Dessler, David (1991): Beyond Correlations: Toward a Causal Theory of War. *International Studies Quarterly*, Vol. 35 (1991), No. 3, s. 337–355.
- Dessler, David (1989): What's at Stake in the Agent-Structure Debate? *International Organization*, Vol. 43 (1989), No. 3, s. 441–473.
- Dewey, John (1939): *John Dewey's Philosophy*. (Edited by Joseph Ratner.) New York: The Modern Library, 1939.
- Dewey, John (1938): *Logic. The Theory of Inquiry*. New York: Henry Holt and Company, 1938.
- Dewey, John (1998): *The Essential*. (Edited by Larry Hickmann, Thomas M. Alexander.) Indiana: Indiana University Press, 1998.
- Elman, Colin – Elman, Miriam Fendius (eds., 2001): *Bridges and Boundaries: Historians, Political Scientists, and the Study of International Relations*. Cambridge: MIT Press, 2001.
- Festenstein, Matthew (2002): Pragmatism's Boundaries. *Millennium: Journal of International Studies*, Vol. 31 (2002), No. 3, s. 549–571.
- Fine, Arthur (1991): Piecemeal Realism. *Philosophical Studies*, Vol. 61 (1991), s. 79–96.
- Fine, Arthur (2001): The Scientific Image Twenty Years Later. *Philosophical Studies*, Vol. 106 (2001), s. 107–122.
- Fuller, Steve (2000): *Thomas Kuhn. A Philosophical History For Our Times*. Chicago – London: The University of Chicago Press, 2000.
- George, Alexander L. – Bennett, Andrew (2004): *Case Studies and Theory Development in the Social Science*. Cambridge: MIT Press, 2004.
- Giedymin, Jerzy (1975): Antipositivism in Contemporary Philosophy of Social Science and Humanities. *The British Journal for the Philosophy of Science*, Vol. 26 (1975), No. 4, s. 275–301.
- Gschwend, Thomas – Schimmelfennig, Frank (eds., 2007): *Research Design in Political Science. How to Practice What They Preach*. New York: Palgrave Macmillan, 2007.
- Haas, Peter M. – Haas, Ernst B. (2002): Pragmatic Constructivism and the Study of International Institutions. *Millennium: Journal of International Studies*, Vol. 31 (2002), No. 3, s. 573–601.
- Harré, Rom (1976): Book Review A Realist Theory of Science by Roy Bhaskar. *Mind, New Series*, Vol. 85 (1976), No. 340, s. 627–630.
- Harré, Rom (1998): Foreword. In: Parker, Ian (ed.): *Social Constructionism, Discourse and Realism*. London: SAGE Publications, 1998.
- Harré, Rom (1986): *Varieties of Realism*. Oxford – New York: Basil Blackwell, Ltd., 1986.

- Harvey, David L. (2002): Agency and Community: A Critical Realist Paradigm. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, Vol. 32 (2002), Issue 2, s. 163–194.
- Hollis, Martin – Smith, Steve (2004): *Explaining and Understanding International Relations*. Oxford: Clarendon Press, 2004.
- Hume, David (2000): *A Treatise of Human Nature*. (Edited by David Fate Norton, Mary J. Norton, editor's introduction by David Fate Norton.) Oxford: Oxford University Press, 2000.
- Checkel, Jeffrey T. (ed., 2007): *International Institutions and Socialization in Europe*. Cambridge: Cambridge University, 2007.
- Chernoff, Fred (2007): Critical Realism, Scientific Realism and International Relations Theory. *Millennium: Journal of International Studies*, Vol. 35 (2007), No. 2, s. 399–407.
- Chernoff, Fred (2002): Scientific Realism as Meta-Theory of International Politics. *International Studies Quarterly*, Vol. 46 (2002), No. 2, s. 189–207.
- Chernoff, Fred (2005): The power of International Theory: Reforging the Link to Foreign Policy-Making Through Scientific Enquiry. New York: Routledge, 2005.
- Isacoff, Jonathan B. (2002): On the Historical Imagination of International Relations: The Case for a 'Deweyan Reconstruction'. *Millennium: Journal of International Studies*, Vol. 31 (2002), No. 3, s. 603–626.
- James, Williams (2003): *Pragmatismus. Nové jméno pro staré způsoby myšlení*. Brno: CDK, 2003.
- James, Williams (1970): *The Meaning of Truth*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1970.
- James, Williams (1987): *Writings 1902–1910: Essays (The Varieties of Religious Experience, Pragmatism, A Pluralistic Universe, The Meaning of Truth, Some)*. (Edited by Bruce Kuklick.) New York: The Library of America, 1987.
- Jennings, Richard (1984): Conjectural Realism. *The Philosophical Quarterly*, Vol. 34 (1984), No. 134, s. 53–56.
- Jennings, Richard (1989): Scientific Quasi-Realism. *Mind, New Series*, Vol. 98 (1989), No. 390, s. 225–245.
- Joseph, Jonathan (2007): Philosophy in International relations: A scientific Realist Approach. *Millennium: Journal of International Studies*, Vol. 35 (2007), No. 2, s. 345–359.
- Kaplan, Morton A. (1961): Problems of Theory Building and Theory Confirmation in International Politics. *World Politics*, Vol. 14 (1961), No. 1, s. 6–24.
- Kaplan, Morton A. (1975): *System and Process in International Politics*. New York: Robert E. Krieger Publishing Company, 1975.
- Kaplan, Morton A. (1966): The New Great Debate: Traditionalism vs. Science in International Relations. *World Politics*, Vol. 19 (1966), No. 1, s. 1–20.
- King, Gary – Keohane, Robert O. – Verba, Sidney (1994): *Designing Social Inquiry: Scientific Inference in Qualitative Research*. Princeton: Princeton University Press, 1994.
- Kořan, Michal (2006): *Beztvářá věda, pozitivismus a realismus v mezinárodních vztazích. Mezinárodní vztahy, ročník 41 (2006), speciální číslo, s. 7–31.*
- Kořan, Michal (2008 a): *Člověk, poznání a mezinárodní vztahy. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2008.*
- Kořan, Michal (2005): *Filosofie společenských věd a mezinárodní vztahy. In: Pšejka, Pavel (ed.): Přehled teorií mezinárodních vztahů. Brno: Mezinárodní politologický ústav, 2005.*
- Kořan, Michal (2008 b): *Jednopřípadová studie. In: Drulák, Petr a kolektiv: Jak zkoumat politiku. Kvalitativní metodologie v politologii a mezinárodních vztazích. Praha: Portál, 2008.*
- Kratochwil, Friedrich (2006): History, Action and Identity. *European Journal of International Relations*, Vol. 12 (2006), No. 1, s. 5–30.
- Kratochwil, Friedrich (2007 a): Of communities, gangs, historicity and the problem of Santa Claus. *Journal of International Relations and Development*, Vol. 10 (2007), No. 1, s. 57–78.
- Kratochwil, Friedrich (2007 b): Of false promises and good bets: a plea for a pragmatic approach to theory building (the Tartu lecture). *Journal of International Relations and Development*, Vol. 10 (2007), No. 1, s. 1–15.
- Kurki, Milja (2008): *Causation in International Relations. Reclaiming Causal Analysis*. Cambridge: CUP, 2008.
- Kurki, Milja (2007): Critical realism and Causal Analysis in International Relations. *Millennium: Journal of International Studies*, Vol. 35 (2007), No. 2, s. 361–378.
- Lapid, Josef (1989): The Third Debate. *International Studies Quarterly*, Vol. 33 (1989), No. 3, s. 235–254.
- Lebow, Richard Ned (2007 a): Social science as an ethical practice. *Journal of International Relations and Development*, Vol. 10 (2007), No. 1, s. 16–24.
- Lebow, Richard Ned (2007 b): What Can We Know? How Do We Know? In: Lebow, Richard Ned – Lichbach, Mark Irving (eds.): *Theory and Evidence in Comparative Politics and International Relations*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2007.
- Lebow, Richard Ned – Lichbach, Mark Irving (eds., 2007): *Theory and Evidence in Comparative Politics and International Relations*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2007.
- Leplin, Jarret (1984): Truth and Scientific Progress. In: Leplin, Jarret (ed.): *Scientific Realism*. Berkeley: University of California Press, 1984, s. 193–218.
- Leplin, Jarret (ed., 1984): *Scientific Realism*. Berkeley: University of California Press, 1984.
- Morgenthau, Hans Joachim (1972): *Science: Servant or Master?* New York: New American Library, 1972.
- Neumann, Iver B. (2002): Returning Practice to the Linguistic Turn: The Case of Diplomacy. *Millennium: Journal of International Studies*, Vol. 31 (2002), No. 3, s. 627–651.

- Nicholson, Michael (2002): The Continued Significance of Positivism? In: Smith, Steve – Booth, Ken – Zalewski, Marysia (eds.): *International Theory: Positivism and Beyond*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Niilniutu, Ilkka (2002): *Critical Scientific Realism*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- Nola, Robert (1988): Introduction: Some Issue Concerning Relativism and Realism in Science. In: Nola, Robert (ed.): *Relativism and Realism in Science*. Dordrecht: Kluwer Academic Publisher, 1988, s. 1–36.
- Otis, Lee (1940): Instrumentalism and Action. *The Journal of Philosophy*, Vol. 37 (1940), No. 3, s. 57–75.
- Outhwaite, William (1976): Book Review: *A Realist Theory of Science* by Roy Bhaskar. *Social Studies of Science*, Vol. 6 (1976), No. 1, s. 123–127.
- Owen, David (2002): Re-orienting International Relations: On Pragmatism, Pluralism and Practical Reasoning. *Millennium: Journal of International Studies*, Vol. 31 (2002), No. 3, s. 653–673.
- Patomäki, Heikki – Wight, Colin (2000): After Postpositivism? The Promises of Critical Realism, *International Studies Quarterly*, Vol. 44 (2000), Issue 2, s. 213–237.
- Philström, Sami (1996): Structuring the World. The Issue of Realism and the Nature of Ontological Problems in Classical and Contemporary Pragmatism. Helsinki: Acta Philosophica Fennica, 1996.
- Preston, John (1997): Feyerabend's Retreat from Realism. *Proceedings of the 1996 Biennial Meetings of the Philosophy of Science Association. Part II: Symposium Popper*. *Philosophy of Science*, Vol. 64 (December 1997), Supplement, s. S421–S431.
- Puchala, Donald J. (1995): The Pragmatics of International History. *Mershon International Studies Review*, No. 39 (1995), s. 1–18.
- Rockwell, Teed (2003): Rorty, Putnam, and the Pragmatist View of Epistemology and Metaphysics. *Education and Culture: The Journal of the John Dewey Society*, Vol. 19 (Spring 2003).
- Rorty, Richard (1982): *Consequences of Pragmatism: Essays 1972–1980*. Brighton: Harvester, 1982.
- Rorty, Richard (1991): *Objectivity, Relativism and Truth*. *Philosophical Papers*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
- Rorty, Richard (1999): *Philosophy and Social Hope*. London: Penguin Books, 1999.
- Rorty, Richard (1979): *Philosophy and the Mirror of Nature*. Princeton: Princeton University Press, 1979.
- Rytövuori-Apunen, Helena (2005): Forget 'Post-Positivist' IR! The Legacy of IR Theory as the Locus for a Pragmatist Turn. *Cooperation and Conflict*, Vol. 40 (2005), No. 2, s. 147–177.
- Sayer, Andrew (2000): *Realism and Social Science*. London – Thousand Oaks – New Delhi: SAGE Publications, 2000.
- Shapiro, Ian (2005): *The Flight from Reality in the Human Science*. Princeton: Princeton University Press, 2005.
- Smith, Steve (2002): Positivism and beyond. In: Smith, Steve – Booth, Ken – Zalewski, Marysia (eds.): *International Theory: Positivism and Beyond*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002, s. 11–46.
- Smith, Steve (1995): The Self-Images of a Discipline: A Genealogy of International Relations Theory. In: Booth, Ken – Smith, Steve (eds.): *International Relations Theory Today*. University Park: The Pennsylvania University Press, 1995.
- Smith, Steve (2000): Wendt's world. *Review of International Studies*, Vol. 26 (2000), Issue 01, s. 151–163.
- Smith, Steve – Booth, Ken – Zalewski, Marysia (eds., 2002): *International Theory: Positivism and Beyond*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Waltz, Kenneth N. (1997): Evaluating Theories. *American Political Science Review*, Vol. 91 (1997), No. 4, s. 913–917.
- Waltz, Kenneth N. (1979): *Theory of International Politics*. Boston: Addison-Wesley, 1979.
- Waltz, Kenneth N. (2003): Thoughts about Assaying Theories. In: Elman, Colin – Elman, Miriam Fendius (eds.): *Progress in International Relations Theory*. Cambridge – London: MIT Press, 2003.
- Webb, James L. (2002): Dewey: Back to the Future. *Journal of Economic Issues*, Vol. 36 (2002), No. 4, s. 891–1003.
- Wendt, Alexander (2000): On the Via Media: a Response to the Critics. *Review of International Studies*, Vol. 26 (2000), Issue 01, s. 165–180.
- Wendt, Alexander (2006): Social Theory as a Cartesian Science: an Auto-critique from a Quantum Perspective. In: Guzzini, Stefano – Leander, Anna (eds.): *Constructivism and International Relations, Alexander Wendt and his critics*. London: Routledge, 2006, s. 181–219.
- Wendt, Alexander (1999): *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Wendt, Alexander E. (1987): The Agent-Structure Problem in International Relations Theory. *International Organization*, Vol. 41 (1987), No. 3, s. 335–370.
- Wendt, Alexander – Shapiro, Ian (1997): The Misunderstood Promise of Realist Social Theory. In: Monroe, Kristen Renwick (ed.): *Contemporary Empirical Political Theory*. Berkeley: University of California Press, 1997, s. 166–187.
- Whitbeck, Caroline (1977): Book Review: *A Realist Theory of Science* by Roy Bhaskar. *The Philosophical Review*, Vol. 86 (1977), No. 1, s. 114–118.
- Wight, Colin (2007 a): A Manifesto for Scientific realism in IR: Assuming the Can-Opener Won't Work! *Millennium: Journal of International Studies*, Vol. 35 (2007), No. 2, s. 379–398.

JAKOU CESTOU PO POZITIVISMU?

- Wight, Colin (2007 b): A response to Friedrich Kratochwil: Why Shooting the Messenger Does Not Make the Bad News Go Away! *Journal of International Relations and Development*, Vol. 10 (2007), No. 3, s. 301–316.
- Wight, Colin (2006 a): Agents, Structures and International Relations. Politics as Ontology. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Wight, Colin (2006 b): Realism, Science and Emancipation. In: Dean, Kathryn – Joseph, Jonathan – Roberts, John Michael – Wight, Colin: *Realism, Philosophy and Social Science*. New York: Palgrave, 2006.
- Wight, Colin (2005): The Philosophy of Social Science and IR. In: Carlsnaes, Walter – Risse, Thomas – Simmons, Beth A. (eds.): *Handbook of International Relations*. London: Sage, 2005, s. 23–51.
- Wight, Martin (1966): Why There Is No International Theory? In: Butterfield, Herbert – Wight, Martin (eds.): *Diplomatic Investigations: Essays in the Theory of International Politics*. Cambridge: Harvard University Press, 1966.
- Winch, Peter (1989): *The Idea of a Social Science and its Relation to Philosophy*. London: Routledge, 1989.
- Worrall, John (1982): Scientific Realism and Scientific Change. *The Philosophical Quarterly*, Vol. 32 (1982), No. 128 (Special Issue: Scientific Realism), s. 201–231.

Poznámka

1) *Na tuto stať navazuje její rozšířená a upravená verze, která v monografické podobě vyšla v Ústavu mezinárodních vztahů pod názvem Člověk, poznání a mezinárodní vztahy (Kořan, 2008 a). Tato monografie představuje ucelenou kritiku vědeckorealistické pozice a rozšíření celé argumentace o prvky sociální epistemologie. Článek pro časopis Mezinárodní vztahy je spíše představením obou zmíněných pozic, kritika vědeckého realismu a obhajoba pragmatismu, který je autorovi bližší, zde zaznívají jen okrajově.*

2) *Autor by rád poděkoval třem anonymním recenzentům, kteří svým pozorným čtením původního manuskriptu a velmi cennými postřehy napomohli k odstranění řady nedostatků. Nesmírně podnětnou inspirací rovněž byly pravidelné teoretické a metateoretické diskuze v Ústavu mezinárodních vztahů, vedené zejména s Pavlem Baršou, s Petrem Drulákem, s Petrem Kratochvílem a s Janem Růžičkou. Vděčnost patří též pracovnícům knihovny ÚMV, které svou profesionalitou a ochotou nemalým způsobem přispěly k možnosti (včasného) dokončení této publikace.*